

SULTAN II. BAYEZİD'E SUNULAN MÜELLİFİ VE İSMİ MEÇHUL BİR SİYASET RİSALESİ

Özgür Kavak

İstanbul Şehir Üniversitesi
ozgurkavak@sehir.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1769-5668

ÖZ

Osmanlı siyaset düşüncesi eserlerinin tam bir listesinin olmayışı bu sahaya dâhil olan eserlerin tahlil edilip değerlendirilmesinin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışma bu eksikliğin giderilmesine mütevazı bir katkı sağlamak amacıyla Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 1481) özel sohbet halkasına dâhil olduğu anlaşılan ancak kimliği meçhul bir yazarın II. Bayezid'e ithaf ettiği Arapça bir risaleyi tanıtmayı hedeflemektedir. Bu yazıda risalenin ismi ve muhtemel yazarının kimliği, ana konuları, kaynakları ve öne çıkan özellikleri tartışılacaktır. İdeal bir devlet yönetimi için gerekli malumatları aktarmayı hedefleyen bu risalede ahlak, siyaset ve tarih konuları iç içe geçmekte ve *âdâb-ı harb* (savaş sanatı) konularına özel bir ilgi gösterilmektedir. Risalede Fatih Sultan Mehmed'in ideal sultan tipi olarak sunulması, şeriate uygun hareketin gerekliliği, cihadın yerine getirilmesi gereken bir yükümlülük olduğu, Osmanlılar ve Memlükler karşılaştırması ile Endülüs'ün tarihi ve geç XV. yüzyıldaki durumu dikkat çeken temalardandır.

Anahtar Kelimeler: Amelî hikmet, Siyaset, Osmanlı siyaset düşüncesi, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid.

189

Dîvân *DİSİPLİNERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*

Cilt 24 sayı 46 (2019/1): 189-226

DOI: 10.20519/divan.614160

GİRİŞ

Osmanlı döneminde telif edilen siyaset metinlerine dair sınırlı bilgilerimizi geliştirerek iç tutarlılığı olan analiz ve değerlendirmeler yapabilmek için hâlâ yazma hâlinde olan birçok eserin tahkikli neşrinin yapılıp araştırmacıların kullanımına sunulması gerekmektedir. İslam dünyasının diğer coğrafya ve dönemlerindeki siyasi metinlere dair kapsamlı listeler oluşturmaya çalışan çağdaş kataloglar Osmanlı siyaset düşüncesi söz konusu olduğunda büyük bir sessizliğe bürünmektedirler.¹ Bu sessizliğin birçok sebebi arasında Farsça ve Arapçaya nazaran Türkçe bilen ilgili akademisyenlerin sayısının azlığı ve başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere Türkiye'deki kütüphane kayıtlarında siyaset metinlerinin oldukça farklı disiplinler altında tasnif edilmiş olması sayılabilir.²

Osmanlı siyaset düşüncesi eserlerini konu edinen sınırlı sayıdaki çalışma bu sahanın amelî hikmet (pratik felsefe) literatürü, kelamî-fıkhi literatür ile tasavvuf ve dinî ahlak literatürünü içerdiğini ortaya koymaktadır.³ Ayrıca, kronikler / tarih kitapları, edeb litera-

1 Nasr Muhammed Arif'in *Fi Mesâdiri't-türâsi's-siyâsiyyi'l-İslâmîyyi: Dirâse fi işkâliyyeti't-ta'mîm kable'l-istikrâ ve't-te'sîl* (Virginia: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî [The International Institute of Islamic Thought], 1994/1415) kitabında 244 müellife ait 307 esere yer verilirken, Yusuf Osman Muhammed Huzeym'in *Delîlü musannefâti's-siyâseti's-şeriyye ve'l-ahkâmi's-sultânîyye*'sinde (Beyrut: Merkezü İbni'l-Ezrak li-dirâsâti't-türâsi's-siyâsi, 2014) 370 müellife ait 480 esere yer verilmektedir. Her iki çalışma da, daha ziyade Arapça eserlere odaklandığından Osmanlı ve Hint alt kıtası siyaset birikimini –bir kaç istisna dışında– içermemektedir.

2 Son yıllarda Osmanlı siyaset düşüncesine artan bir ilginin varlığına işaret edilmelidir. Yürütücülüğünü Hızır Murat Köse ile birlikte yaptığımız bir proje sonucu tamamlanan *İslam Siyaset Düşüncesi Eserleri Kataloğu*, Osmanlı siyaset düşüncesini de kuşatacak kapsamlı bir liste çalışmasının ilk verilerini içermektedir. Burada 584 müellife ait 805 esere yer verilmekte olup metinlerin yaklaşık dörtte biri (189 adet) Türkçedir. Büyük oranda Osmanlı siyaset düşüncesine ait olan Türkçe metinler XVI. yüzyıldan itibaren artış göstermektedir (isd.ilem.org.tr, 23.02.2019). Katalog gelecek yıllarda özellikle Osmanlı siyaset düşüncesi metinleri açısından daha da zenginleştirilecektir.

3 Daha ziyade matbu metinleri esas alan ve literatürü değerlendirmeye matuf bir giriş kitabı için bkz. Marinos Sariyannis (with a chapter by E. Ekin •

türünün bir uzantısı olarak görülebilecek olan “ıslahatnâme”⁴ ve edebü'l-vezir kitapları, layihalar, resmi belgeler,⁵ sanat eserleri / mimari eserler, silsilenameler vb. kaynaklar da bu alanın içerisinde değerlendirilebilir.

Amelî hikmetin siyasetle ilgili alanına dair kaleme alınarak Sultan II. Bayezid'e (ö. 1512) ithaf edilen bir el yazma nüshayı tanıtmayı hedefleyen bu yazı, bir yandan metni farklı açılardan değerlendirmek suretiyle Osmanlı siyaset düşüncesi literatürüne mütevazı bir katkı sunarken aynı zamanda bu alandaki metinleri analiz etmenin önünde ne türden engeller bulunduğuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

SARAY KİTAPLIĞINDA İSMİ MEÇHUL BİR SİYASET RİSALESİ

İnceleme konusu olarak belirlenen yazma nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi koleksiyonunda 1921 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Katalog kaydında eserin ismi *Muhtasar fi's-siyâse ve ümûris's-sultâne [saltana: ÖK]* olarak belirlenmiş, müellifi ise meçhul olarak yazılmıştır. 9 satır, 140 varaklık Arapça metnin ismi yazma nüshanın vikâye varağında *Risâle mine'l-hikme*, zahriyesinde *Kitâb fi's-siyâse ve ümûris's-saltana* şeklinde yazılmıştır. Yazının hemen altında II. Bayezid'in mührü bulunmaktadır. Kitabın ismini ifade eden yazı 908 (1502-1503) yılında Topkapı Saray Kitaplığı'ndaki eserlerin listesini hazırlamaya başlayıp bu süreçte elde ettiği bilgileri 909 (1503-1504) yılında bir katalogda toplayan Hayreddin Hızır Atûfi'ye (ö. 948/1541) aittir.⁶ Dolayısıyla nüshanın daha sonraki dönemde saray kitaplığından Sahaflar Şeyhizade

Tuşalp Atıyas), *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century* (Leiden: Brill, 2019).

4 Bu kavramsallaştırma için bkz. Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003): 299-338.

5 Kuşkusuz bu kabil belgeleri toplayan önemli bir kaynak olarak şu esere işaret edilmelidir: Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin* (İstanbul: Dârü't-tübâ'ati'l-âmiri, 1274), 2c.

6 Atûfi'nin kataloğu ve ilgili kaydı için bkz. Hayreddin Hızır Atûfi, *Defter-i Kütüb* (Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény [Macaristan Milli Kütüphanesi]), Török F 59, 96^b. Bu hususa işaret edip Atufi'nin kataloğunu benimle paylaşan kıymetli dostum ve mesai arkadaşım Abdurrahman Atçıl'a teşekkür ederim.

Esad Efendi (1789-1848) koleksiyonuna intikal ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim nüshanın zahriye sayfasında Esad Efendi'nin mührü yer almaktadır. Mamafih kitabın herhangi bir yerinde yazarın ve bu eserin ismine dair doğrudan bir işaret bulunmamaktadır. Bu bilgiler göz önüne alındığında yazma nüshanın üzerine yazılan her iki ifadenin kitabın muhtevasına işaret etmek için farklı dönemlerde ve muhtemelen farklı kişilerce yazıldığı, dolayısıyla kitabın ismi olarak görülmesinin isabetli olmadığı söylenebilir. Atûfi'nin kataloğunda ve saray kütüphanesinde bu eserin yer aldığı bölümün başlığı "*Tafsîlü kütübi's-siyer ve't-tevârihi ve kütübi âdâbi'l-harbi ve kütübi umûri'r-riyâseti ve's-saltanati ve's-siyâseti ve kütübi'l-fürûsiyyeti ve'l-baytarati ya'ni feresnâme (ey baytarnâme) ve kütübi bâznâme ve kütübi sengnâme ve kütübi acâibi'l-mahlûkât ve kütübi suveri'l-akâlîmi*" şeklindedir.⁷ Bu da mezkûr nüshanın ismi olarak kaydedilen ifadelerin içeriğe yönelik bir ifade olarak değerlendirilmiş olabileceğini ("kütüb umûri'r-riyâseti ve's-saltanati ve's-siyâseti" / *Kitâb fi's-siyâseti ve ümûri's-saltanati*) göstermektedir. Nitekim Atûfi'nin birçok kitapla ilgili kayda kitabın orijinal isminde olmamasına rağmen "*fi's-siyâseti*" ve "*fi umûri's-saltanati*" ifadesini eklediği böylece bu ifadenin bir nevi tasnif amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.⁸ Kitabın ismine yönelik Atûfi tarafından yazılan bu ifade müteakip bir dönemde ve muhtemelen bilinçli bir tercihle –ki mürekkebin dağılımından böyle olduğu anlaşılıyor– daha sonradan silinmeye çalışılmıştır.⁹

⁷ Atûfi, *Defter-i Kütüb*, Török F 59, 85^b. Bu kısımda siyer, tarih, savaş sanatı kitapları ile yönetim ve siyasi liderlikle ilgili meseleler, binicilik, at ve hayvan hastalıkları, avcılık, taşlar, acâib-i mahlûkat türü ile yedi iklimle ilişkin hususları ele alan kitaplar yer alır.

⁸ Mesela bkz. *Kitâbü'n-nehci'l-meslûk fi's-siyâseti'l-mülûkiyye fi müccelledin vâhidin*; *Kitâbü Sirâci'l-mülûk fi umûri's-saltanati*; *Kitâbü'l-Vezîr Nizâmülmülk fi umûri's-saltanati*; *Nihâyetü's-sül ve'l-ümniyyeti fi te'allümi a'mâli'l-fürûsiyyeti fi umûri's-saltanati*; *Kitâbü Takvîmi's-siyâseti'l-mülûkiyyeti fi umûri's-saltanati*; *Kitâbü Minhâci'l-mülûki ve's-selâtîni fi umûri's-saltanati*; *Kitâbü'n fi's-siyâseti ve umûri's-saltanati*; (Bu kayıt inceleme konusu ettiğimiz eserin kaydıdır); *Muhtasarun fi's-siyâseti'l-mülûkiyyeti ve umûri's-saltanati*; *Kitâbü Lutfi't-tedbir fi hiyeli'l-mülûki fi umûri's-saltanati* vd. Atufi, *Defter-i Kütüb*, Török F 59, 96^b.

⁹ Silinme işlemi Atûfi'nin kaydıyla birlikte ayrıca II. Bayezid'in mührünü de hedeflemiş gibidir. Bu da kitabın isminden ziyade saray kütüphanesine ait bir kitabın alamet-i farikalarını (mühür ve her daim aynı yere aynı yazı türüyle isim yazan Atûfi'nin hattı) temizleme çabası ve belki de yapılan bir hırsızlığı örtbas etme teşebbüsü olarak da yorumlanabilir.

Kitabın ismini metin içerisinde zikretmeyen müellif, Sultan Bayezid'in saltanatının üstünlüğüne ve devamlılığına işaret etmek üzere aktardığı Farsça bir dörtlükte isme yönelik bir işaret de taşıması muhtemel bir ifadeye yer vermektedir:

“Ey padişah, en yüksek burcun zirvesi senin, hiçbir zaman kesinti görmeyen ikbal atının ayağının altında olsun!

Nasıl ki, bu kitabın harfleri [ebcet ile] hesap edilebilir bir özelliktedir, tıpkı onun gibi senin de [saltanat] müddetin yüzbinlerce yıl sürsün!”¹⁰

Buradaki *çün hurûf-i in Kitâb âyed ez-râh-ı hisâb* (*Nasıl ki, bu kitabın harfleri [ebcet ile] hesap edilebilir bir özelliktedir*) ifadesi ile kitabın tüm harfleri kastedildiği gibi, başlığının kastedilmesi de mümkündür. Bu durumda eldeki nüshada olmasa da bir başka nüshada, bize şimdilik meçhul kalan, bu başlığın yer almış olması gerekmektedir.

Bu nüshayı bir şekilde elde eden Esad Efendi'nin titiz bir kitap okuyucusu ve sahip olduğu eserlere not yazma alışkanlığı olan biri olmasına rağmen¹¹ kitabın başlığına ve müellifine delalet edecek herhangi bir not yazmamış olması da bu konudaki belirsizliğin XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürdüğü anlamına gelebilir. Şu halde eldeki mevcut bilgiler ışığında meçhul bir müellifin ismi meçhul bir eseri söz konusudur.

Mevcut nüshada ferağ yahut istinsah kaydı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla eserin müellif hattı olup olmadığı da tespit edilememektedir. Tüm bu belirsizliklere rağmen en azından hem müellife hem de yazıldığı döneme dair bazı bilgilere bizzat eser üzerinden ulaşmak mümkündür.

ESERİN MEÇHUL MÜELLİFİ

Eserin ismi meçhul müellifi Fatih Sultan Mehmed ile hususi olarak görüşme imkânına sahip dönemin önemli şahıslarından, çok

¹⁰Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 1921 (Bundan sonra: *Metin*), 7^a.

ای شهنشاہ کہ اوج منطقہ چرخ بروج
زیر پای اسب دولت بر دوام مال باد
چون حروف این کتاب آید از راه حساب
همچنین احقاب عمرت صد هزاران حقب باد

¹¹Ziya Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde,” *Tütkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-sahaflar-seyhizade> (erş. trh. 17.01.2019).

büyük ihtimalle Fatih'in musahiblerinden belki de hocalarından birisidir. Nitekim kitabının vezirlikle ilgili meselelere tahsis ettiği kısımda “musahiblik” konusuna yer açarak doğrudan kendi gözlemlerinden hareketle bir “adâb” belirlemeye çalışmaktadır.¹²

“Muhtasar” olarak nitelediği eserini Sultan II. Bayezid'e ithaf ettiğinden¹³ metnin telif tarihinin 1481-1512 aralığında olduğu kesindir. Kitabın Atûfî'nin 909 (1503/4) tarihinde hazırladığı katalogta yer aldığı göz önüne alındığında telif vaktine dair tarih aralığı biraz daha daralmaktadır. Yine kitabın “başta yeni geçmiş bir sultana saltanat işlerinde rehberlik etmek üzere” yazılmış olduğu varsayılırsa¹⁴ bu tarihin Fatih'in vefatının hemen akabinde olması daha da muhtemeldir. Eserde ayrıca Endülüs tarihinden bahsedilirken Kurtuba'nın yitirilmesiyle tarih sahnesinden silinen bir hanedan olarak Endülüs Emevilerine atıfta bulunulur. Sonrasındaki duruma “dağlara sığınan Müslümanların hayata tutunma mücadelesi” çerçevesinde işaret edilirken, muhtemelen Kurtuba çevresi kastedilerek “bu diyarda Müslümanların hâkimiyeti sona erdi” denilir.¹⁵ Metinde Gırnata Benî Ahmer Emirliği'ne doğrudan atıf yapılmaması ve Endülüs'ün tamamındaki İslam hâkimiyetinin bütünüyle sona erdiğine yönelik açık ifadelerin bulunmaması da eserin 1492 öncesinde kaleme alındığına, belki 1487 yılında yardım istemek üzere Endülüs'ten II. Bayezid'e elçi gönderilmesi hadisesinden önce kaleme alındığına delalet edebilir.¹⁶ Müellifin bu eser vesilesiyle Fatih dönemindeki saygın konumunu başta yeni geçen sultan nezdinde de sürdürme arzusunda olduğu tahmin edilebilir.

Geleneğe uyarak kendisinden “*abd-i fakîr* (fakir kul)” olarak söz eden müellif, tahsil sürecine dair bir ifadesinde “amelî hik-

12 *Metin*, 47^b vd.

13 *Metin*, 6^b.

14 Gerek ithaf cümleleri gerekse üslubundan hareketle böyle bir tahminde bulunmak mümkünse de nihai bir karara varmak zordur. Mesela bkz. *Metin*, 5^b-6^a.

15 *Metin*, 86^a-90^a, 116^{a-b}. Nitekim müellif Kurtuba'nın düşüşünden sonra “kâfirler tarafından Müslümanlar üzerine konulan cizye vergisinin içinde bulunduğu zaman dilimine değin devam ettiğini” de ifade etmektedir, s. 89^b.

16 *Metin*de Endülüs'e atfen “dağlara sığınan Müslümanların yaşam mücadelesinden” bahis açılması 1500lerin başında başlayan Alpajurras isyanına işaret olarak yorumlanmaya da açıktır. Konuya dair bkz. L. P. Harvey, *Muslims in Spain, 1500 to 1614* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 35-37.

met kitaplarını derinlemesine okuduğunu,” bu alanda “evâil ile müteahhirînin eserlerini mütalaa ettiğini, böylece eldeki eserin telifi için yeterli donanıma sahip olduğunu” ifade eder.¹⁷ Gerçekten de eserin Arapçası ve muhtevası göz önüne alındığında müellifin esaslı bir birikim elde ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu arka planı kendisini Fatih’in istişare ve sohbet ettiği kişiler içerisine sokmuş, bu sayede sultan ile doğrudan da görüşebilmiştir. Bu vazifesi için “musahiblik” kavramını kullanan müellifin¹⁸ eserinde aktardığı bir dizi anekdotan anlaşıldığı kadarıyla sultan, toplu istişarelere ilave olarak, kendisine bazı konularda hususi olarak danışmaktadır.¹⁹ Müellif, bu vazifesine yönelik ifadelerinde zaman zaman “Fatih’in hizmetinde olan bir topluluk idik” demeyi tercih eder.²⁰ Bu görüşmelerinden birinde Fatih kendisine önce Mısır ve Şam tabiplerinin durumlarını sormuş, ardından Osmanlı’daki tabiplerle mukayese etmesini istemiştir.²¹

Fatih’in sık sık istişare edip danıştığı bu toplulukta bir keresinde de Mısır’daki kumar benzeri birtakım uygulamaların yaygınlık kazanmasından ve toplumsal bir olguya dönüşmesinden söz açılmıştır. Fatih yadırgadığı bu uygulama hakkında topluluğa “niçin bunu yasaklayıp yapanları cezalandırmıyorlar?” şeklinde bir soru yönelmiştir. Hazır bulunanlar arasında bunun mümkün olup olamayacağı tartışması açılır. Bazıları “bu işi yapanlardan birkaçının idam edilmesi, diğerlerinin korkutulmasını sağlar” görüşünü ileri sürer. Bu ve benzeri tedbirlerin imkânı tartışılırken nihayetinde Fatih de meseleye doğrudan müdahil olup tüm bu kabil hezeyanlar için “eğer

17 *Metin*, 5^a.

18 Bu kavramın Osmanlı Devleti’ndeki kullanılma tarihine dair ikinci literatürdeki bazı değerlendirmelerde nispeten Fatih sonrasına işaret edilmekte, hatta ayrıntılı ilk değerlendirmenin Gelibolulu Mustafa Ali’nin *Nushatü’s-selâtin*’i olduğu ifade edilmektedir (Mehmet İpşirli, “Musâhib,” *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahib> (erş. trh. 24.03.2019). Bu açıdan en azından elinizdeki bu eserde musahib ifadesinin anılandan daha erken bir dönemde kuvvetli bir vurguyla kullanıldığına işaret edilmelidir.

19 *Metin*, 10^b-11^a.

20 *Metin*, 64^b.

21 Müellifin cevabına göre Mısır ve Şam tabipleri içerisinde akli ilimleri tahsil ile meşgul olanlar çok az olup neredeyse tamamı “fen” alanında, yani pratik alanda meşgul olup tecrübi alanda hizmet etmekte ve şâz kalmış meseleleri okumaktadırlar. Birçoğu derinlikten uzak bilgi sahibi olup meselelerin inceliklerine vakıf değildirler. Osmanlı tabipleri içerisinde ise “kemâl ehli, sözünü ve görüşünü temellendirebilecek evsafa” mütehasşislar vardır. Diyaloğun ayrıntıları için bkz. *Metin*, 42^a-43^a.

‘yasak’ ve ‘ağır ceza (*teşdid*)’ uygulansa bunlardan hiç biri olmazdı” der. Onun bu beyanı da sözün uzamasına mâni olamaz. Mecliste hazır bulunan hemen herkesin fikrini beyan edip tartışmaya katılmasına rağmen müellifin söze hiç karışmadığını gören Fatih, “Sen niye susarsın?” diye sorunca müellif cevaben “Allah hükümdarın destekçisi olsun! Bu konuda cevap tek bir kelamda verilebilir” der. Fatih “Nedir o kelam öyleyse?” diye sorunca, müellif “[Memlük] sultanı bağımsız otorite sahibi (*müstakil*) değildir” der. Cevabı çok beğenen Fatih “Cânumsuz”²² ifadesini birkaç kez tekrarlar.²³

Fatihle arasındaki bir diyalogda tabip istihdamı meselesiyle ilgili olarak sultana tabipleri hangi kriterlere göre istihdam ettiğini sorması ve bu kriterlere göre yapılan istihdamı üstü kapalı bir şekilde tenkit etmesi²⁴ müellifin Osmanlı muhitine dışarıdan geldiğine kuvvetli bir şekilde delalet etmektedir. Farklı vesilelerle tıp alanından getirdiği örnekler ve yaptığı yorumlar tabip olduğunu yahut tabipliğe dair geniş bir malumat sahibi olduğunu göstermektedir.²⁵ Fatih’in bazı sorularının Memlük diyarına taalluk etmesi ve müellifin verdiği tafsilatlı cevaplar dikkate alındığında onun bu diyarda uzun bir süre geçirmiş, hatta belli bir süre de Memluk sarayının hizmetinde bulunmuş birisi olduğu tahmin edilebilir.²⁶ Nitekim metin içerisinde şahsi kanaatlerini belirttiği bazı konularda da müellif Şam ve Mısır’dan örneklerle yer vermektedir.²⁷ Farklı vesilelerle özellikle Memlük hükümdarlarından Zâhir Baybars’la (ö. 676/1277) ilgili anekdotlar da aktarmaktadır.²⁸ Kaleme aldığı risaledeki Arapçaya hâkimiyeti iyi bir seviyededir. Zaman zaman kendisine ait Arapça şiirlere (bir kısmında Fatih’i de övdüğü) yer vermektedir.²⁹

22 Müellif ifadeyi Türkçe olarak nakletmektedir. *Metin*, 65^b.

23 *Metin*, 64^b-65^b.

24 *Metin*, 43^a.

25 *Metin*, 38^b-43^a.

26 Sözelimi, Fatih’in müellife hususî olarak sorduğu sorulardan birisi de “Bir melik kendi memleketine mümasil bir memleketi fethetmek isterse ne lazım gelir?” şeklindedir (*Metin*, 11^a). Şayet burada bir mecazi anlatım söz konusu değilse, Memlük diyarının kastedilmiş olması muhtemeldir.

27 *Metin*, 106^b. Müellif Mısır ve Şam diyarında hemen her seviyede rüşvetin yaygınlaşmış olmasından şikayet etmektedir.

28 *Metin*, 12^b, 16^a.

29 Mesela Fatih’i öven bir şiiri için bkz. *Metin*, 22^a. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu metne ilk defa işaret eden Hüseyin Yılmaz, müellifin Osmanlı’ya dışarıdan geldiğini, mamafih devşirme olmadığını, yine İran, Kafkasya •

Müellif Fatih'in yakınında bulunan görevlilerden birisidir³⁰ ve Fatih'in pek çok seferine katıldığı anlaşılmaktadır. Onun İskenderiye (İşkodra) kalesini fethederken uyguladığı taktiklerden söz ederken kendisinin de duruma şahitlik ettiğini ifade ederek tıpkı İskender gibi Fatih'in de muhasara konusunda mahir olduğuna vurgu yapar.³¹ 883/1478 yılında gerçekleşen bu sefere katılan müellifin Fatih'in 1481 yılındaki vefatına değin onun yanında kaldığı tahmin edilebilir.³² O yine Vezir Mesih Paşa idaresindeki Rodos kuşatmasına dair de bazı malumatlar aktarmaktadır.³³

Müellifin kimliğine dair bazı ihtimaller üzerinde durmak gerekirse öncelikle bu kişinin Arapça ve Farsça şiirler kaleme alabilecek bir alt yapıyla dinî-hikemi ilimlere vakıf olduğu ifade edilmelidir. Kaleme aldığı bu metinde ayet ve hadisler başta olmak üzere dinin temel kaynakları ile tarih, tıp, savaş sanatları, siyaset ve ahlak alanlarında derin bir birikime sahip olduğunu görmekteyiz. Bu özellikleri sayesinde Fatih'in istişare heyetine girdiğinden, kimliğinin tespit edilmesi için böylesi bir birikime sahip isimlerin tek tek incelenmesi gereklidir. Kuşkusuz bu evsafa birçok isim bulunmaktadır.³⁴ Bu isimleri Fatih'in hocaları ile sınırlamamız durumunda ise Halepli Siracüddin Mehmed (ö. 850/1446), İbn Temcid (ö. 890/1485), Ayas Efendi (ö. 870/1470-71), Molla Gürani (ö. 893/1488), Sinan Paşa (ö. 891/1486), Hocasade Muslihuddin Mustafa (ö. 893/1488), Hatıpzade Muhyiddin Mehmed (ö. 901/1496), Ispartalı Abdülkadir (ö. 877), Samsunlu Hasan, Bursalı Veliyüddin-zade Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97) ve Hayreddin Efendi gibi isimler öne çıkmaktadır.³⁵

yahut Orta Asya kökenli olmak yerine muhtemelen Mısır'dan gelen biri olduğunu ifade etmektedir. Hüseyin Yılmaz, *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 36.

30 *Metin*, 9^b-10^a.

31 *Metin*, 136^b-137^a. Müellifin Kastamonu seferine dair değerlendirmesi için bkz. 9^b.

32 Bahsi geçen sefer ve sonuçları için bkz. Halil İnalçık, "Mehmed II," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ii> (erş. trh. 16.11.2018).

33 *Metin*, 138^{a-b}. İlgili kısımdaki bilgilerden hareketle müellifin bu sefere bizzat iştirak edip etmediğini tespit etmek zordur.

34 Fatih dönemi ilmiyesi ve özellikle İstanbul'un fethi sonrası ulema ile ilişkiler hakkında değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire* (Cambridge: University Printing House, 2017), 59 vd.

35 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 145. Kuşkusuz müellifin bu ➔

Bu isimlerden Halepli Siracüddin Mehmed,³⁶ Ispartalı Abdülkadir,³⁷ Ayas Efendi³⁸ ve Samsunlu Hasan II. Bayezid'in padişahlığından önce vefat etmiştir. Sinan Paşa özellikle *Marifetnâme* başlıklı eserinde ahlaki öğütlere yer veren bir müelliftir ve bu evsaf- ta bir eser yazan kişinin inceleme konusu ettiğimiz metinde yer aldığı haliyle "amelî hikmet" alanında bir büyük boşluk olduğundan söz etmesi makul değildir. O ayrıca özellikle Şam ve Mısır tecrübesi açısından eksiktir.³⁹ Benzer bir tecrübe eksikliği Hocaşade Muslihuddin Mustafa açısından da söz konusudur.⁴⁰ Hatipzade Muhyiddin Mehmed'in Fatih'in son döneminde gözden düştüğü rivayet edilmektedir.⁴¹ Veliyüddin-zade Ahmed Paşa (ö. 902/1496-97) ise İstanbul'un fethinden sonraki bir dönemde İstanbul dışında yaşamını sürdürmek zorunda kalması hasebiyle⁴² özellikle 1479 yılındaki İskenderiye (İşkodra) muhasarasına katılmış olması mümkün gözükmemektedir.

Akıcı bir Arapça ile derinlikli eser yazabilen, Fatih'in övgüsü için bu dilde şiirler kaleme alan, Şam ve Mısır ahvaline dair malumat sahibi olarak doğrudan oradaki gözlemlerine dayandığı anlaşılan bilgiler aktaran, Fatih sonrasında II. Bayezid dönemine de erişerek ona kitap ithaf edebilen bir yazar profili söz konusu olduğunda –bu ismin Fatih'in hoca ve musahibleri arasında yer alan ulemeden olduğu farz edilirse– en uygun aday Molla Gürani olmaktadır. Zira

isimlerden başka biri olması, belki musahiblik mertebesini elde eden isimlerden biri olması da imkân dâhilindedir. Mesela Fatih'in sanatçı musahibleri için bkz. Tuba Işınsoy Durmuş, "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim/Muşâhipler," *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* XV/114 (2017): 21-22.

36 Bağdatlı İsmail Paşa Siracüddin'in vefat tarihini 850 olarak verir. *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: 1951), 2: 196.

37 Abdülkadir Efendi, Ali Tusî'den okuyup II. Mehmed'e muallim olmuş, sonra hizmetten affedilmiştir. Hicri 877 yılında (1472-73) vefat etmiştir. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308), 3: 345.

38 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1: 446.

39 Aylin Koç, "Sinan Paşa," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sinan-pasa> (erş. trh. 03.12.2018).

40 Saffet Köse, "Hocaşade Muslihuddin Efendi," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hocazade-muslihuddin-efendi> (erş. trh. 03.12.2018).

41 İlyas Üzüm, "Hatibzade Muhyiddin Efendi," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatibzade-muhyiddin-efendi> (erş. tar.05.12.2018).

42 Günay Kut, "Ahmed Paşa, Bursalı," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-pasa-bursali> (erş. trh. 04.12.2018).

Bağdad, Şam ve Kahire'de uzun süre tahsil hayatı geçirmiş, özellikle Memluk uleması ve siyasileriyle ünsiyet kesp eden Molla Gürani, 847/1443 yılında Manisa'da bulunan Şehzade Mehmed'e (Fatih) hoca tayin edilmiş, uzun yıllar onun en yakınındaki isimlerden biri olmuştur. *Eş-Şekâikü'n-Nu'mâniyye*'nin nakline göre Molla Gürani Fatihle ilişkisini "baba ile oğul arasındaki ilişkiye" teşbih etmektedir.⁴³ Fatih'e ithafen aruz ve kâfiye konusuna dair 600 beyitlik *eş-Şâfiye fi'l-'arûz ve'l-kâfiye* başlıklı (TSMK, III. Ahmed, nr. 1691) Arapça bir kaside de kaleme alan Gürani, II. Bayezid dönemine de erişmiş ve bazı eserlerini ona ithaf etmiştir.⁴⁴ Ayrıca o, Dârülhadîs ve Dârülkurrâsı için Saray-ı âmire suyundan su getirtilip şadırvan yapılması isteğinde bulunduğu II. Bayezid'a yönelik bir mektubunda "Sultan Murad ile üç gazâyâ, Fatih'in ise tüm gazâlarına iştirak ettiğini" de beyan etmektedir.⁴⁵ Bu durumda, metinde şahitlik ettiği ifade edilen İşkodra muhasarasında bulunan kişinin Molla Gürani olması ihtimal dahilindedir.⁴⁶

İncelediğimiz metinde baskın bir unsur olan cihat vurgusu ile Gürani tarafından kaleme alınıp Memluk Sultanı Melikü'l-Eşref İnal'e (1453-1461) gönderilen İstanbul'un fethini müjdeleyen mektuptaki vurgular da fazlasıyla benzeşmektedir.⁴⁷ Mamafih tespit edebildiğimiz kadarıyla klasik ve modern tabakat/terâcim ve fihrist kitaplarında Molla Gürani'ye siyaset ahlakına dair bir metin izafe edilmemektedir.

Molla Gürani'nin diğer eserleri ile bu metnin ifade ve üslup bakımından karşılaştırılması bir fikir verebilir. Bu açıdan onun II. Bayezid'e ithaf ettiği eserlerindeki ithaf cümleleri ile inceleme konusu ettiğimiz metindeki ifadelerin karşılaştırılması durumunda hem benzerlik olarak hem de farklılık olarak görülmesi mümkün

43 Taşköprüzâde İsmüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâikü'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-'Usmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ty.), 52.

44 M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî," *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-gurani> (erş. trh. 05.12.2018).

45 Topkapı Saray Arşivi E 6089'dan nakleden Sakıp Yıldız, *Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, ty.), 104. Yine II. Bayezid'e gönderdiği bir diğer mektubunda Fatih'in Boğdan seferine iştirak ettiğini ifade eder. Topkapı Saray Arşivi E 9655'ten nakleden M. Tayyib Gökbilgin, "Molla Gurânî ve Pâdişaha Sunduğu Yazılar," *The Muslim East: Studies in Honour of Julius Germanus*, ed. Gyula Káldy Nagy (Budapeşte: Lóránd Eötvös University, 1974), 79.

46 *Metin*, 136^b-137^a.

47 Mektup için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, 2: 235-238.

olan ifadelere başvurulmaktadır. Yazma nüshada, muhtemelen siyaset metni olmasının da etkisiyle, daha uzun, daha detaylı ifadelere yer verilmektedir. İthaf ifadesi için “*ahbebtü en üthıfe bihi hidmete meliki'l-evâni ve'd-dehri ve Süleymâni'z-zamân ve'l-asri*”⁴⁸ kullanılırken daha sonra bu ifadeyle II. Bayezid'in kastedildiği belirtilip şu cümlelerle devam edilir:

“Es-Sultânü'l-a'zam, eş-şehensâhü'l-mu'azzam, mâlikü rikâbi'l-ümem, mevlâ mülûki'l-Arab ve'l-'Acem, hâvî şerefi'l-ulûm, celâlû'z-zât, sâhibü tîbi'l-a'râk ve cemîli'l-ahlâk ve cemâli's-sıfât es-Sultan b. es-Sultân b. es-Sultân, es-Sultân Bâyezîd Hân b. Muhammed Hân b. Murâd b. Orhân b. Osman halledellâhü ahkâbe saltanatıhi ve ebede a'vâme mecdihi ve devletihi ve nasarahu tûle'z-zâman ala men 'âdâhu ve habâhu bimâ erâdehu ve temennâhu ve enfeze evâmirahû fi'l-hâfikayni mâ dâme te'âkübü'l-cedîdeyn.”⁴⁹

Molla Gürani'nin *Ferâ'idü'd-dürer ve şerhu Levâmi'i'l-ğurer* başlıklı kitabındaki ithaf kısmında ise şöyle denilmektedir:

“Ce'altühü tuhfeten li-mütâlaati Seyyidi'l-mülûk, melceü'l-hâfi ve's-su'lûk Hân b. Hân es-Sultân Bâyezîd b. Muhammed Hân b. Osman mellekehüllâhü besîte'l-arzi ve mekkenehû fi't-tûli ve'l-'arz”⁵⁰ denilirken, Keşfü'l-esrâr ‘an kırâ'âti'l-e'immeti'l-ahyâr başlıklı eserinde “Ce'altühü tuhfeten li-seyyidi mülûki'l-Arab ve't-Türk ve'l-Acem, ferîdi'z-zamân ve vahîdi'd-dehri ve'l-evân, el-müstâğni ani'l-'itnâbi fi

48 “[Yüce Allah kitabı telif etmemi kolaylaştırdığında] bunu zamanın ve çağın hükümdarı, asrın ve vaktin Süleymân'ına ithaf etmek istedim.”

49 *Metin*, 6^{a-b}. “Sultan-ı a'zam, şehinşâh-ı muazzam milletlerin itaatinin sahibi, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi, ilimlerin şerefini elde etmiş, zatı yüce, soyu asil, güzel ahlak ve iyi vasıfların sahibi Sultan oğlu Sultan oğlu Sultan Osman oğlu Orhan oğlu Murad Han oğlu Bayezid Han oğlu Mehmed Han oğlu Murâd Han oğlu Mehmed Han oğlu Bâyezid Han'ı kastediyorum. Allah saltanat müddetini olabildiğince uzun eylesin, şeref ve devletlü yıllarını ebedileştirsin, ona düşmanlık edenlere karşı her daim yardımcısı olsun, onu irade buyurduğu ve temenni ettiği ne ise ona yakın kılsın ve emirlerini, gece ve gündüz peşi sıra gelmeye devam ettikçe Doğu ve Batı ufkunda geçerli eylesin.”

50 Molla Gürani, *Ferâ'idü'd-dürer ve şerhu Levâmi'i'l-ğurer*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/1, 2^a. “Bu kitabı hükümdarların efendisi, korkuya düşenlerin ve fukaranın sığınağı, Han oğlu Han Sultan Osman oğlu Mehmed Han oğlu Beyazid Hân'ın mütalaası için hediye eyledim. Allah onu geniş yeryüzünün hükümdarı eylesin ve enine boyuna tüm yeryüzünü onun memleketi kılsın!”

şerhi'l-elkâb Bâyezîd Hân b. Muhammed b. Osmân ebkallâhü zâtehü'ş-şerîfe li-i'lâi kelimetü'l-îmâni ilâ âhiri'd-dehri ve'nkrâzi'z-zamân"⁵¹

Bu ithaf cümlelerinde özellikle “mülkünün devamı” için başvuru ifadeler benzeşirken yine “devrinin en üstün hükümdarı” olması yönündeki vurgular da ortaktır.⁵² Mamafih yine de siyaset metni ile diğer kitapların aynı kalemde çıkıp çıkmadığı hususu belirsizliğini sürdürmektedir. Özellikle Gürani'nin Fatih dönemindeki “tüm gazâlara iştirak ettiği” yönündeki ifadesi kesretten kinaye değilse metnin müellifinin 865/1461 yılındaki Kastamonu seferine katılmadığı ve bu sefere dair verdiği bilgileri “nakledildi” ifadesiyle anlattığına işaret edilmelidir.⁵³ Yine Gürani'nin Fatih'in çocukluk döneminden başlayan tanışıklığı, anekdot ve bilgi seviyesinde metne yansımamış, padişahla ilgili verilen örnekler daha ziyade İstanbul'un fethi sonrasında seçilmiştir.⁵⁴ Ayrıca metnin bir yerinde ayet olarak zikredilen ifadenin Kur'an'da yer almaması, eğer bir istinsah hatası değilse, yazarın Molla Gürani olmadığına güçlü bir delil de teşkil eder.⁵⁵

Metindeki tıpla ilgili malumatlar ve özellikle Fatih'in bu konudaki soruları göz önüne alındığında müellifin saray hekimlerinden biri-

51 Molla Gürani, *Keşfü'l-esrâr 'an kırâ'ati'l-e'immeti'l-ahyâr*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/2, 96^a. “Bu kitabı Arap, Türk ve Acem hükümdarlarının efendisi, zamanının eşi benzeri olmayanı, dehrin ve asrın biricigi, lakaplarla [halinin] uzun uzun şerh edilmesine muhtaç olmayan Osman oğlu Mehmed oğlu Bayezid Han'a hediye eyledim. Allah onun şerefli zatını iman kelimesini yüceltmek için dehrin son demine, kıyametin kopuş vaktine değin baki eylesin!”

52 Eserde Memlûklerle ilgili zaman zaman olumsuz bir tavır olmakla birlikte yine de özellikle Baybars üzerinden bir dizi olumlu hususa da işaret edilmektedir. Hatta risale Baybars'a atf yapılan bir hadise ile sona ermektedir. Bu durum da kaynaklarda genelde “Memluk sempatisi” ile bilen Molla Gürani'ye işaret olarak yorumlanmaya elverişlidir. Gürani'nin II. Bayezid huzurundaki Memlûk elçisi Canibeg'e karşı Memlûk sultanları aleyhinde konuşan kimliği meçhul bir görevliye karşı “Mısır hükümdarları hakkında konuşma, kendini rezil ediyorsun” şeklindeki ifadesi için bkz. Cihan Yüksel Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar, İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 178.

53 *Metin*, 9^b, 13^a.

54 Metnin bir yerinde müellif Fatih'in gençlik döneminde kılık değiştirerek Kastamonu'ya gittiğine ve İsfendiyaroğlu İsmail'in arkasında namaz kıldığını dair bir malumatı kendisinden işittiğini ifade etmektedir. *Metin*, 13^a.

55 *Metin*, 67^b. Metinde “kâle Teâlâ (Yüce Allah şöyle buyurdu)” denilerek كَذَّبَ الْعَادِلُونَ بِاللَّهِ وَضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ifadesi aktarılmaktadır. Bu ibare için ayet denilmesi bir sehiv eseri olmalıdır.

si olma ihtimali söz konusu olmaktadır. Risale yazarının kimliğine dair buraya kadar sayılan özelliklere sahip olan hekimler arasında⁵⁶ iki isim öne çıkmaktadır: Hekim Arab⁵⁷ ve Hekim Şükrullah Sirvanî. Özellikle Şirvânî müellifin taşıdığı özelliklere daha yakındır. Zira hayatına dair Taşköprizâde'nin verdiği malumatlara göre "o vatanından bilâd-ı Rûm'a göç etmiş, Sultan [II.] Mehmed'in hizmetine girmiş, tıp ilmine dair birikimi sayesinde onun nezdinde iyi bir makam elde etmiştir. Bilgili ve tecrübeli bir tabip olup mürüvvet ehli idi. Aynı zamanda tefsir, hadis ve Arapça ilimlerine dair bilgisi vardı. Hacca gittiğinde bir müddet Mısır'da kalmış ve aralarında Şeyh Sehâvî'nin de bulunduğu hocalardan hadis tahsil etmiştir. [Molla] Ahmed Gürânî'den Rum diyarına dair malumat sahibi olmuştur. Okuduğu hocalarından sözlü ve yazılı icazeti de bulunmakta olup Taşköprizâde bu icazet suretlerini görme şansı bulmuştur."⁵⁸ Taşköprizâde'nin onun Fatih döneminde vefat ettiğini söylemesine karşın⁵⁹ Mecdî'nin *Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniye*'sinde II. Barezid döneminde vefat ettiğine dair şu bilgilere yer verilmektedir:

"Ba'zı sikâtdan mesmû'umdur ki babasının adı İbrahim ve kendisinin adı Muhammed'dir. Vücûd-i şerîfi Şeyh İbn Vefâ Hazretlerinin haziresinde medfûndur. (...) Ve dahi meydân cânibinde olan dükkânların ardında hucurâta muttasıl bir mekteb-hâne binâ eyledi. Silivri kazâsında bir mezra'a vakf edip anın mahsûlâtını ol mekteb-hânenin mu'allimine ve halifesine vazîfe verilsin ve ol mektebde okuyan sıbyâna ıyd-ı şerîfde libâs ve papuç alınsın deyu şart eyledi. Ve dahi ol mekteb-hânenin vakıfnâmesi Kazasker olan İbrahim b. Halîl Paşa'nın imzasıyla müzmâ idi. Unvân-ı kelâmda 'vakafe ve habese el-abd el-fakîr Muhammed b. İbrahim et-Tabîb eş-Şirvânî' deyu yazılmışdı. Ve ol vakfiye 890 seneyle müerreh idi. Bu tarihten münfehimdir ki, vefâtı merhûm Sultân

56 Diğer isimlerle ilgili bkz. Atçıl, *Scholars and Sultans*, 80.

57 *Şekâik*'ta belirtildiğine göre Arap beldelerinde tıp tahsil edip akabinde Bilâd-ı Rûm'a gelmiş. Üsküp'te Emir İsa Bey b. İshâk Bey'in hizmetine girmiş. İsa Bey'den büyük bir izzet ü ikrâm görmüş, tıp alanındaki şöhreti Sultan Mehmed'e ulaştınca onu davet etmiş, ikramda bulunmuştur. Bu sebeple oldukça müreffeh bir hayat yaşamıştır. Tıp alanında mahir, kıymetli ve cömert biriydi. Fakirleri ve miskinleri kollardı." Taşköprizade Ahmed Efendi, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fî ulemai'd-devleti'l-Usmâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1975/1395), 137. Mamafih ne Taşköprizâde ve ne de Mecdî vefat tarihine dair bir kayıt düşerler. Krş. Mehmed Mecdî, *Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniye* (İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1269), 239.

58 Taşköprizade *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye*, 135.

59 Taşköprizade *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye*, 135.

Mehmed Hân Gâzî zamanında olmamış olup Sultân Bayezîd Hân Gâzî zamanına kalmış ola.”⁶⁰

Mecdî'nin bu tespitini teyit edecek bir başka husus Şükrullah Şîrvânî tarafından kaleme alınan *Ravzatu'l-ulûm* adlı Farsça bir ilimler tasnifi eseridir. Yazma nüshasında telif tarihinin 14 Zilkade 984 (9 Ekim 1489) olduğu belirtilen bu eser,⁶¹ Sultan Bayezid'e ithaf edilmiştir. İthaf cümlelerindeki vurgular inceleme konusu ettiğimiz metindekilerle oldukça benzerdir:

“Müveşşah be-elkâb-ı hümâyûn ve du'a-yı devlet-i rûz-efzûn ve ân-ra tuhfe-i bârgâh-i gerdûn-iştibâh, âli-hazret sutân-ı selâtîn-i zemân, mâlik-i rikâb-ı kayasira ve ekâsire-i devrân, bâsitü'l-emni ve'l-emân, nâşîrî'l-hayri ve'l-ihsân, kâtilü'l-kefereti, kâmiü'l-fecereti, şehinşâh-ı saf-şiken-i gâzî, fermân-fermâ-yi Türk ü Tâzî, Süleymân-mertebet, Darâ-menzilet, Sikender-azm, Hüsrev-bezm, zıllullâhi fi'l-arazîn, seyfü'd-devleti ve saâdetü'd-dünyâ ve'd-dîn, es-Sultân bin es-Sultân bin es-Sultân Ebü'l-Feth Bâyezîd Han b. Sultân Muhammed Hân b. Murâd Hân, halledellâhu fi besîtu'l-arzi mülkehû ve saltanatehû ve hilâfete-hû.”⁶²

Sultanı tavsif etme yönünde oldukça müşterek noktalara sahip olmakla birlikte bir ilimler tasnifi metni olan *Ravzatu'l-ulûm* ta-savvuf ilmiyle başlamaktadır (diğerleri mantık, hey'et, nücûm, hisâb, kıyâfet, şiir, muammâ) ve ameli hikmet sahasına dair bir malumat bulunmamaktadır. Dolayısıyla meçhul müellifimizin yaşadığı dönemde gereken ehemmiyetin gösterilmediğini ifade ettiği bu sahanın bu eserde ele alınmaması Şîrvânî'nin de incelediğimiz risalenin müellifi olma ihtimalini azaltmaktadır. Yine kaynaklarda

60 Mecdî, *Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniye*, 236. Mecdî vakıfnameyi bizzat kendi gözleriyle gördüğünü de ekler.

61 Şükrullah Şîrvânî, *Ravzatu'l-ulûm*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 4924, 114^b.

62 Şîrvânî, *Ravzatu'l-ulûm*, 4^{a-b}. “Sultanlara uygun lakaplarla ve uzun ömürlü devlet duası ile bürünmüş felek gibi benzersiz otağının hediyesi olsun. O yüce hazret, zamanın sultanlarının sultanı, devrin kayserlerini ve kisralarını boyunduruğu altına alan, emniyet ve emanı [yeryüzüne] yayan, hayır ve ihsanların dağıtıcısı, kafirleri katledip facirlerin kökünü kazıyan, düşman askerinin saflarını kırıp geçiren gâzi şahlar şahı, Türk ve Araplara emir buyurup hükmeden, Hz. Süleyman'ın mertebesinde, Dârâ'nın konumunda, İskender büyüklüğünde, kurduğu sohbet meclisleriyle Hüsrev gibi olan, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, devletin kılıcı, din ve dünyanın saadeti, Sultan oğlu sultan oğlu Sultan Fethin Babası Murâd Hân oğlu Mehmed Hân oğlu Bayezid Hân'dır. Allah geniş yeryüzünde onun hükümdarlığını, saltanatını ve hilafetini dâim eylesin.” Metnin orijinalinde muhtemelen sehven “seyfü'd-devleti ve's-saâdeti ve'd-dünyâ ve'd-dîn” yazılıdır.

kendisine amelî hikmet sahasında bir eser nispet edilmediğinden mezkûr metnin gerçekten Şîrvânî'ye ait olduğuna dair güçlü bir delile ulaşmak mümkün olmamıştır.

Mevcut bilgiler ışığında eserin ismi ve müellifinin kimliğine dair nihai bir sonuca ulaşamamıştır. Müellifin bilinçli bir şekilde kendini saklı tutmak istemesi de imkân dâhilindedir. Zira eserin mu-sahiblere yönelik kısmında risalenin genel havasından farklı bir üs-lupla sultana musahip olup başkalarının ayaklarını kaydıran haset ehline genişçe yer verdiği, burada doğrudan isim vermeksizin tek bir kişiyi muhatap alarak onu çok ağır ifadelerle yerip “şeytan” ve “deyyus” olarak nitelediği⁶³ göz önüne alınırsa bu kabil bir “ayak oyunu” nedeniyle Fatih döneminde elde ettiği musahiblik makamını kaybeden ve bu durumu ithaf ettiği bu eser vesilesiyle Sultan II. Bayezid'e iletmeye çalışan ve bunu yaparken açığa düşmemeye çalışan bir yazar profili de söz konusu olabilir. Yine müellifin, bu ihtimal dışında bize kapalı kalan bir takım başka gerekçeler sebebiyle, bilinçli bir tercihle meçhul kalmak istemesi de mümkündür. Şu halde bu konuda vuzuha kavuşmak ancak Osmanlı ahlak ve siyaset eserlerinin ayrıntılı kataloglama işleminin bitirilmesinin akabinde bu metinlerinin içerik mukayesesini yapmanın mümkün olacağı bir zaman dilimine tehir edilmek durumundadır.

ESERİN TELİF SEBEBİ VE KONULARI

Eser genel olarak amelî hikmet konularını esas almakla birlikte hususi olarak siyaset kısmına odaklanmaktadır. Müellife göre

63 “Ey akıllı kişi sen kendini sultanın ahbablarından sanıyor ve birçok durumda onun hizmetine layık olan, insanların fırsat buldukça kendilerinden istifade ettikleri kemal ehli insanları kötülüyorsun. Allah’a yemin olsun ki, sen sultanın sevdiği kişilerden biri değilsin. Sen olsan olsan sultanın düşmanı, onun en hain askeri, en büyük hasetçisisin.” (...) Yazıklar olsun senin içine düştüğün bu duruma, seni buna sevk eden şeytanın zelim olsun, bizden uzak dursun. Hevâna uyup da girdiğin bu yol kahr u perişan olsun, tuttuğun bu yola yazıklar olsun! Hangi sadakati izhar ettin sultana hizmet hususunda, sürekli düşmanlık ve sapkınlık peşinde koşarken. Allah’a yemin olsun ki, sen apaçık bir düşmansın, fakirlerin, miskinlerin, haklarına giren birisin. Müslümanların aleyhine çalışan birisin. Bu yaptıkların utanç verici bir yolda olduğunu göstermektedir. Senin tuttuğun bu yoldaki varlığın, ey şeytan, tehlikesi çok büyük, hayırsız bir tehlikeli mücadeledir. Bunun gibi şeytan ve deyyus birinin hükümdara musahib olması asla uygun değildir. Kelimenin tam manasıyla o bir düşmandır.” *Metin*, 52^b-54^b.

“Hikmet ilmi ilimlerin en şerefliyelerinden birisidir. Bu ilmin ahlak ilmi olarak isimlendirilen dalı ise en şerefli ilimdir. Amelî hikmetin üçüncü kısmını siyaset ilmi oluşturmaktadır.”⁶⁴ Böylece klasik ahlak felsefesi metinlerindeki *tedbîrî'n-nefs*, *tedbîrî'l-menzil* ve *tedbîrî'l-medîne/siyâset* üçlemesine işaret eden müellif, siyasetin konusunu şu şekilde belirler:

“Bu ilmin öncelikli amacı hükümdarlara hizmettir. Reaya ve askerlerin ahvalinin ıslah edilmesi, fetih talebini ve yüce gönüllülüğü temin, düşmanların gücünü kırmak ve kafirlere ait diyarları fethetmek, onların kalelerini ele geçirip Hanif İslam dininin temellerini sağlamlaştırmak ve Hz. Muhammed'in şeriatının gücünü tüm cihana göstermek için bu ilme olan ihtiyaç gün gibi ortadadır.”⁶⁵

Pratik siyasetin temel hedefini büyük oranda cihat ilkesine indirgeyen bu ifadeler, mezkûr alandaki Nasiruddin Tusi (ö. 672/1274) sonrası, Kınalızade Ali Efendi (ö. 979/1572) öncesi gelişmeleri göstermesi bakımından önemlidir. Eserin telif sebebi olarak “böylesine ehemmiyetli bir ilme dönemin birçok âlimi tarafından gerekli ihtimamın gösterilmemesi” takdim edilmektedir. Bu ilmin hem önemini hem de ihmal edildiğini vurgulamak amacıyla “dürr-i yetîm (tek başına kalmış inci tanesi)” metaforuna başvurmuştur. Bu sebeple konuya dair esaslı bir birikim elde etmiş, eser telifinde ayrıcalıklı bir yer edinmiş biri olarak bu ilmi ihya etmek, avam ve havasa kıymetini göstermek arzusuyla özlü (*muhtasar*) bir metin kaleme aldığı ifade edilmektedir.⁶⁶

Müellif, kendisinden önceki yazarların siyaseti beş alt başlıkta ele aldıklarını belirterek kitabını buna göre düzenlemektedir:

Birinci kısım (7^a-43^a) esas itibariyle amelî hikmetin ahlak kısmına dâhil olan konuları, -nefis, nefsin övgüye layık özellikleri, övülen ve yerilen huylar (faziletler ve reziletler) vb.- hükümdarları ilgilendirdiği kadarı ile ele almayı hedeflemektedir.⁶⁷ Bu kısımda hükümdarların yapması gereken hususlar birer kaide olarak ortaya konulup bu kaideleri örnekleyecek kıssalara yer verilmektedir.

64 *Metin*, 2^b-3^a.

65 *Metin*, 3^a.

66 *Metin*, 5^a-^b.

67 *Metin*, 3^b. “Birinci kısım: Nefisle ilgili konulara dairdir ve nefisle ilgili olan üstün sıfatlar, övgüye değer âdâb ve hasletleri konu edinir. Bu kısım aslında ahlak ilmine dâhildir fakat daha önce de belirttiğimiz üzere [bu kitap içerisinde yer verilmesinden] murat hükümdarlara hizmettir.”

Hükümdarların ilk dikkat etmeleri gereken husus aslında bu bölümde daha sonra müstakil olarak kaide haline getirilecek birçok meseleyi de kapsayacak şekilde dile getirilir:

“Hükümdarın temiz bir niyet sahibi, işlerinde sebatkâr, sözlerinde ve vaatlerinde sadık olması gereklidir. Mamafih, bazı işler vardır ki bunlarda hileye başvurmakta beis yoktur. Yine onun, maksada nail olmaktan korktuğu durumlar hariç, aceleyle karar almaktan kaçınması, hizmetçilerinin ve musahiblerinin durumunu daima araştırması, onların her türden ahvallerine muttali olarak özellikle ulaştıkları mertebe, fihki ve ilmî birikim bakımından konularını iyice bilmeli, bu gurupların birbirleri aleyhinde söyledikleri sözlere hemen inanmayıp iyi bir araştırma yapmalıdır. Zira haset, hemen her insanda hâkimdir ve saltanat işlerinde açtığı sorunlar oldukça maliyetlidir.”⁶⁸

İkinci ilke, hükümdarın hizmetçileri ve musahibleri dâhil hiç kimseyi sırlarına muttali etmemesidir. Özellikle sefere çıkılacağı zaman bu hususta ketum kalmak çok önemlidir.⁶⁹ Üçüncü ilke, hükümdarın avamdan insanların belli vakitlerde kendi huzuruna girmelerine izin vermesinin gerekliliğiyle ilgilidir. Bunun çok yönlü faydasının başında hükümdarın vezirleri ve *hâcibleri* sebebiyle muttali olmadığı yahut özellikle haberdar edilmediği hususlara dair bilgilenme imkânı vermesidir.⁷⁰ Dördüncü ilke hükümdarın özü sözü bir olması, az ve öz konuşması, heybet, vakar ve konumuna uygun bir tavır takınmasının gerekliliğiyle ilgilidir.⁷¹ Beşinci ilke cömertlikle ilgilidir. Hükümdarın özellikle meslek ve zanaat ehline, ediplere ve kimsesizlere karşı cömertliğini göstermesi gereklidir. Böylece memleketine insanların gelmesini teşvik etmiş, farklı evsaftaki insanların birikiminden istifade etmiş olacaktır.⁷² Altıncı ilke hükümdarın mutlak bir gizlilik içinde bulunmak yerine halka yüzünü gösteren biri olmasıyla alakalıdır. Zira insanlardan saklanmak reayanın işlerindeki bozuklukların görülmesine engel olur. Kuşkusuz ihtiyat ve tedbir elden bırakılmamalıdır. Bu sebeple bir orta yol olarak özellikle Cuma günü insanlar arasında hüküm vermek ve onların şikâyetlerini dinlemek için halka açık toplantılar yapılması uygundur. Hükümdar bir yandan üstün konumunu muhafaza etmek, öte yandan da olan bitene muttali olmak istemesi

68 *Metin*, 8^b-9^a.

69 *Metin*, 9^b.

70 *Metin*, 12^{a-b}.

71 *Metin*, 21^a.

72 *Metin*, 21^a.

durumunda ise halka açık olarak kurulan divanı görevlilerine terk edip kendisi bir perde arkasından divanda olan biteni takip etme yoluna gidebilir.⁷³ Yedinci ilke hükümdarın görevlileri arasındaki meselelere ve anlaşmazlıklara muttali olarak bir tavır takınması ve özellikle haset ehlinin bir başkası hakkında söylediklerine hemen itibar etmeden meseleleri araştırmasının gerekliliğiyle ilgilidir.⁷⁴ Sekizinci ilke hususi olarak doktorların (tabip) durumlarıyla alakalıdır. Hükümdar hem işinin ehli olanlarla iş tutmalı hem de tabiplere zamanlarının büyük kısmında araştırma (*bahs*) yapmalarını salık vermeli, onları kitap telifine (*tasnîfü'l-kütüb*) zorlamalıdır. Böylece kimin ehliyetli kimin ehliyetsiz olduğu rahatlıkla anlaşılabilir.⁷⁵

Kitabın ikinci kısmı (43^a-84^a) başta vezir ve emirler olmak üzere tüm devlet ricalinin sultanla ilişkilerine dair meseleleri ele almaktadır. Kitabın en geniş bölümünü oluşturan bu kısımda sultanla ilişki adabı incelenmekte ve devlet ricalinin sultana itaatte kusur göstermeden nasihat etmelerinin yolları anlatılmaktadır.⁷⁶

Sultana yakın olan bu görevlilere dair pratik tavsiyeler arasında özellikle her daim tetikte bulunmak ve sultanla kurulacak ilişkiyi bu esas üzere bina etmek yer alır. Doğruluktan asla ayrılmamak, verilen görevleri yerine getirirken azami gayret göstermek, nefsin isteklerine uymaksızın iffetli, takva sahibi insanların yolunu takip ederek vazife görmek salık verilir.⁷⁷

Bu görevlilerin ahlaki evsafına ayrılan geniş değerlendirmelerde ise İslam ahlak düşüncesinde erdem olarak zikredilen hemen her hususa işaret edilir: Sıdk, emânet, iffet, dindarlık, cömert ve eli açık olmak, insaf sahibi, mürüvvet ehli olmak, zulümden uzak durmak,

⁷³ *Metin*, 22^a-23^a. Müellif bu mecliste her söze hemen inanılmaması ve meselelerin araştırılmasının esas olduğu uyarısında bulunmayı da ihmal etmez.

⁷⁴ *Metin*, 37^b-38^a.

⁷⁵ *Metin*, 40^b-41^a.

⁷⁶ *Metin*, 3^b-4^a. "İkinci kısım: Vezirler, emirler, devletin önde gelen ricali ile bunların dışında kalan devlet görevlilerinin sultan ile muamelelerine dair meseleleri konu edinir. Bu muameleler [sultan huzurunda gözetilmesi gereken] usul-erkân (*âdâb*), itaat, merâsimlerin ve verilen emirlerin uygulanması, hizmette sadık olmak (ve nasihat etmek), hayır duada bulunmak, sultanı muvaffak kılmaması Yüce Allah'tan niyaz etmek, sultana adalet ve ihsan ile davranmayı telkin etmek, düşmanlarına galip gelmesini temenni etmek, onu güçlü bir şekilde destekleyip [saltanat] müddetinin uzun olmasını istemek gibi konulardan oluşur."

⁷⁷ *Metin*, 43^b-44^b.

takvaya sarılıp hasetçilerden ve dedikoduculardan korkmadan iş görmek, adalet ve ihsan ile amel etmek vb.⁷⁸

Sultana yakın görevlileri bekleyen tehlikelere de bu kısımda işaret edilir. Bu tehlikelerin başında haset gelmektedir. Haset görevlilerin kendilerini korumaları gereken bir ahlak düşüklüğüdür (rezilet). Aynı zamanda, hasetçilerin şerrinden de korunmak için gayret göstermeleri gerekmektedir.⁷⁹ Sultanın meclisinde bulunma adabına dair tavsiyelerde ise şu hususlara dikkat çekilmektedir: Mecliste sultanın sözü pür dikkat dinlenilmelidir; sultanın sofrasında edepli bir şekilde –örneğin açgözlülük yapılmamalı ve iştah belirtici hareketlerden kaçınılmalı– davranılmalıdır.⁸⁰

Üçüncü kısım (84^a-104^a) hükümdarın komşu hükümdarlar, emirler, görevliler, sarayında ve ülkesinde (*medînetihî*) ihtiyaç duyacağı dost ve sevdikleriyle, farklı farklı kesimlerden oluşan (sanat ehli, zanaat ehli, marifet erbabı gibi) reayası ile muamelesine dairdir.⁸¹ Hükümdarın bahsi geçen kesimlerle ilişkisinde cömert olması gereklidir. Görevlilerin gelirlerinden kısılarak hazinenin zenginleştirilmesi ve özellikle askerlerin gelirlerinin azaltılması devletin sonunu hazırlayacaktır. Bu konuda kötü örnek olan Endülü Emevîleri ibret nazarıyla değerlendirilmelidir.⁸²

Burada tafsilatıyla ele alınan bir diğer konu düşmanlarla ilişki meselesidir. Bazı durumlarda “düşmanı görmezden gelmek” ile “belli bir vakte kadar düşmana karşı uzlaşmacı görünmeyi tercih etmek” şeklindeki siyasetler Hudeybiye Antlaşması ve Hz. Peygamber’in münafıklara muamelesine referansla temellendirilmektedir. Bu yola başvurmayı tercih etmediği için “nihayetinde kendi sonunu da getiren büyük sorunlara” sebebiyet veren Hz. Ali ve Abdullah b. Zübeyr gibi örnekler zikredilmektedir.⁸³

Dördüncü kısım (104^a-110^b) doğrudan hükümdarın reayasına dair siyasetiyle ilgilidir ve bu çerçevede “himaye, işlerin kontrol al-

78 *Metin*, 47^a.

79 *Metin*, 49^b.

80 *Metin*, 68^a-70^a.

81 *Metin*, 4^a. “Üçüncü kısım: Hükümdarın komşu ülke hükümdarları, emirler, diğer devlet görevlileri, ahab u yârânı, mülkünde tuttuğu, sarayında ve ülkesinde ihtiyaç duyduğu kişiler ve kemâl ehli, türlü fenlerde mahir, zanaatkâr ve marifet erbabı olan reayasından kişilerle muamelesine ilişkin konulara dairdir.”

82 *Metin*, 84^b-90^b.

83 *Metin*, 100^b-104^a.

tında tutulması, görevlilerin zenginlere, fakirlere ve çiftçilere eziyet etmesinin engellenmesi, ana geçiş yollarının muhafazası, kanunların tatbiki, celepler ile mal getirip götürülenlerden müteşekkil ticaret ehlinin gözetilmesi” gibi hususları konu edinir.⁸⁴

Sultanın reayanın her türden durumuna titizlenmesi gerekmektedir. Özellikle reayanın güven içinde yaşaması ve durumunun günbegün iyileşmesi için devlet görevlilerinin ahvalinin teftiş edilmesi gereklidir. Sultanın *zıllullâh* (Allah'ın gölgesi) olmasının anlamı budur; zira gölgenin olmadığı yerde gölgeye ihtiyaç duyanlar zarara uğrayacaktır.⁸⁵ Bunun için sultanın ülke çapında bir haber alma teşkilatı kurması gereklidir.⁸⁶

Bu kısmın sonunda sultanın ceza hukukuna gereken ihtimamı göstermesinin reayanın ıslahıyla ilişkisi kurulur. Toplumu ifsat eden livata ve isyan gibi suçlara karşı tavizsiz ve ağırlaştırılmış cezaların uygulanması gerektiği Hz. Ali tatbikatı ile Hanefi ve Şafii fukahanın görüşlerine atıfla temellendirilir.⁸⁷

Beşinci ve son kısım (110^b-140^a) düşmanlarla muamele konusuna ayrılmış olup “kale fethi için gerekli hileler” ile “orduları her daim zafere götüreceği yolların ne olduğu” gibi hususları ele almaktadır.⁸⁸ Bu kısımda hem Müslüman rakiplerle hem de küffar ile ilişkilere dair tavsiyelere yer verilerek özellikle cihat konusunda hükümdarın teşvik edilmesi söz konusudur. Ayrıca, savaş taktik ve hilelerine dair muhtelif tavsiyelere ve farklı milletlerin savaş uygulamalarına dair tarihi olaylardan aktarılan örnekler yer verilmektedir. Adeta muhtasar bir “adâb-ı harb” metnini andıran bu

84 *Metin*, 4^b. “Dördüncü kısım: Hükümdarın bizzat reayasıyla olan siyasetiyle ilgili konulara dairedir ve bu çerçevede himaye, [memlekette] cereyan eden olayların (*ahvâl*) kontrol altında tutulması, devlet görevlilerinin zenginlere, fakirlere ve çiftçilere eziyet etmenine mani olunması, umuma açık yolların muhafazası, kanunların yerli yerince tatbik edilmesi, tüccar kesimin [ülkesine ve ülke içerisinde farklı şehirlere] mal getirip götürülenlerinin gözetilmesi gibi hususları ele alır.”

85 *Metin*, 104^b.

86 *Metin*, 106^a.

87 *Metin*, 106^b-110^b.

88 *Metin*, 4^b-5^a. “Hükümdarın düşmanları, [kendisine karşı] haset ve kin duyanlarla muamelesine, insanları [kendi itaati altında] toplamak için ehemmiyetli olan hususlarda ve kale fethi için başvurulacak yollara (*hiyel*), ekseriyetle istikamet üzere olarak başarıya götüreceği, amaçlanan ve hedeflenene ulaştıracağı taktiklere dairedir. Bunu sağlamak da ancak olup bitenlere dair her daim teyakkuzda olarak derinlemesine düşünüp taşınmak ve [gereken] tedbirleri almakla mümkün olur.”

kısımda Osmanlıların Fatih döneminde kullandığı özellikle ateşli silahlara ve kale fetihlerinde başvurduğu taktiklere dair de dikkat çekici bilgiler yer almaktadır.⁸⁹

ESERİN KAYNAKLARI

Kitabın kaynakları büyük oranda müellifin amelî hikmet ile şeriat ilişkisine dair tercihiyle alakalı olarak şekillenmektedir. Müellife göre “Hz Peygamber amelî hikmetin usulüne ve fûrûna dair ihtiyaç duyulan şeylerin çoğunu tadviz etmiştir.” Böylelikle o, amelî hikmet olarak görülen sahayı “şer’î esasların” düzenlediği kabûlünde olduğunu beyan eder. Bununla beraber hem bu hususların yeniden izah edilmesi, hem de Hz. Peygamber’in tafsilatını belirtmediği bazı hususların beyan edilmesi gereklidir. “Hükümdar, ümera ve diğer görevlilerin reayayı yönetmelerine (*siyâset*) dair ahvallerini inceleyen”⁹⁰ kitabın telif sebepleri arasında da gösterilen bu hususla neyin kastedildiği şöyle ifade edilir:

“Hükümdarların, ordu komutanlarının geniş arazileri (*ekâlîm*) ve ülkeleri fethetme, kaleleri ele geçirme ve askerleri kontrol altında tutma hususunda ihtiyaç duyacakları tüm hile ve tedbirler [Resulullah (sav) tarafından] tek tek zikredilmemiştir. Hz. Peygamber bu hususa “harp hiledir” sözüyle işaret etmekle iktifa etmiştir.”⁹¹

Bu yaklaşımın bir uzantısı olacak şekilde eserde ayet-i kerime⁹² ve hadis-i şeriflere⁹³ geniş yer verilmekte ve “içki içip lehviyata dalmanın kötü yönetim özellikleri olduğuna” dair tespitlerde bulunulmaktadır.⁹⁴ Bu hususlar, yukarıda da ifade edildiği üzere, eseri felsefi-ahlaki bir metin olmaktan ziyade İbn Sina sonrası pratik felsefenin mecrasına da uygun olacak şekilde dinî-ahlaki bir metin

89 *Metin*, 119^{a-b}.

90 *Metin*, 7^{a-b}.

91 *Metin*, 7^b-8^a. Müellif Hz. Peygamber’in bu hususa “Allah rızkımı mızrağımın gölgesinde yaratmıştır,” “himmet yüceliği imandandır” gibi hadisleriyle de işaret ettiğini belirtir.

92 *Metin*, 45^b, 48^{a-b}, 49^{a-b}, 52^b, 54^b, 67^{a-b}, 71^a, 79^a, 86^a, 91^b, 96^a, 100^a, 102^b, 106^b, 114^a.

93 *Metin*, 8^{a-b}, 48^{a-b}, 50^{a-b}, 51^a, 52^a, 53^a, 62^a, 73^b, 78^b, 80^a, 82^a, 83^a, 91^b, 100^b, 101^a, 102^a, 106^b, 107^a, 108^a, 111^b.

94 *Metin*, 128^b.

hüviyetine dönüştürmektedir.⁹⁵ Yazarın sahip olduğu arka plan dinî kaynaklarla metni bezemesi ve hatta belki de büyük oranda bu birikimle temellendirmesi için yeterlidir.

Metinde doğrudan nakil yapılan kitap sayısı sınırlıdır. İsmen zikredilen *Edebü's-sülûk fî müsâmerati'l-mülûk* adlı kitap,⁹⁶ *Câvidan[-hired]*⁹⁷ ve *Acâibü'l-mahlûkât*⁹⁸ dışında, “bazı fıkıh kitapları,”⁹⁹ “İmam Ebu Hanife'nin takipçilerinden birisine ait bir kitap”¹⁰⁰ şeklinde göndermeler mevcuttur. Kendilerinden dinî/fıkhi mahiyette görüş aktarılanlar arasında ise “meşâyihü'l-İslâm”¹⁰¹ ve “ehlü'l-fazl”¹⁰² gibi gruplar ile Hz. Ömer¹⁰³ ve İmam Şafii¹⁰⁴ gibi şahsiyetler yer alır. Farklı vesilelerle kendilerine referans verilen kişiler arasında ise Eflatun,¹⁰⁵ Aristo/Aristû-yı Rûm,¹⁰⁶ İskender,¹⁰⁷

95 Amelî felsefenin şer'î sahaya “terk edilme” sürecine dair değerlendirmeler için bkz. M. Cüneyt Kaya, “Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi,” *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27 (2009/2): 57-91.

96 *Metin*, 23^{a-b}. Müellifin verdiği isme benzer bir eser Abdurrahmân b. Muhammed Bistâmî Hurûfi'ye (ö. 858/1454) nispet edilmektedir: *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk*. Ancak bahsi geçen alıntı bu metinde yer almaz (*Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2789, 1-136 vr.). Ebû İshâk İbrâhîm b. Kasım Rakîk Kayrevânî'nin de (ö. 425/1034'ten sonra) *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk* balıklı bir kitabı vardır. Mamafih bu eseri görme şansı bulamadık.

97 *Metin*, 54^b. Yazar müellif ismi vermez. Mamafih bu kitaptan dünyanın faniliğini vurgulamak üzere Büzürcmihir'e nispet ederek yaptığı alıntı İbn Miskeveyh'in eserindeki alıntıyla büyük bir benzerlik halindedir. krş. İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlîde: Câvidân-hired*, haz. Abdurrahman Bedevî (Tahrân: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1358), 29.

98 *Metin*, 128^a.

99 *Metin*, 107^{a-b}.

100 *Metin*, 109^a.

101 *Metin*, 9^a. Müellifin bu şekilde aktardığı söz, kaynaklarda Malik b. Dinâr'a (ö. 131/748'den önce) nispet edilmektedir. Bunun için bkz. Ebü'l-Leys Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi Seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*, haz. Yusuf Ali Bedevî (Dimeşk & Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1421/2000), 178.

102 *Metin*, 79^a.

103 *Metin*, 100^b.

104 *Metin*, 108^b.

105 *Metin*, 105^a.

106 *Metin*, 69^a, 104^b-105^a.

107 *Metin*, 69^a, 135^b.

Kısra-Erdeşir,¹⁰⁸ Büzürçmihr,¹⁰⁹ Enüşirvân,¹¹⁰ Şâbur,¹¹¹ Behrâm Çopîn,¹¹² Hz. Musa,¹¹³ Konstantin,¹¹⁴ Antere,¹¹⁵ Kus ve Bâkıl,¹¹⁶ Hz. Ali,¹¹⁷ Hz. Hüseyin,¹¹⁸ Muaviye,¹¹⁹ Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Halid b. Velid,¹²⁰ Abdullah b. Zübeyr,¹²¹ Yezîd,¹²² bazı Fatimî halifeleri,¹²³ Salahaddin [Yusuf] Eyyûbî,¹²⁴ Aybek,¹²⁵ Gazan Han¹²⁶ ve Zahir Baybars¹²⁷ gibileri vardır.

Metinde yer verilen şiiirler genelde şair adı zikredilmeksizin aktarılır. Mamafih Halil b. Ahmed (ö. 175/791),¹²⁸ Mütenebbî (ö. 354/965)¹²⁹ ve Tuğrâî (ö. 515/1121)¹³⁰ örneğinde olduğu gibi bu durumun istisnaları da mevcuttur. İsim vermeden aktardığı bazı Arapça şiiirler İmam Şafii (ö. 204/820),¹³¹ Muhammed b. Hasen b. Düreyd (ö. 321/933),¹³² İbn Vekî' (ö. 393/1003),¹³³ Ebû'l-Alâ' Maarri

108 *Metin*, 69^b, 83^b.

109 *Metin*, 47^a, 54^b, 61^b-62^a, 63^{a-b}, 82^{a-b}, 113^b.

110 *Metin*, 73^a.

111 *Metin*, 13^a, 69^b.

112 *Metin*, 125^b.

113 *Metin*, 62^a.

114 *Metin*, 126^a.

115 *Metin*, 112^a, 114^a.

116 *Metin*, 74^b.

117 *Metin*, 72^b-73^a.

118 *Metin*, 97^a.

119 *Metin*, 111^b.

120 *Metin*, 121^b.

121 *Metin*, 102^b.

122 Yezîd'in olumsuz siyasi / ahlaki tavrına yönelik bir anekdot için bkz. *Metin*, 68^b. Yezid'le ilgili "Allah müstahakkımı versin" şeklinde bir ifade için bkz. 102^b.

123 *Metin*, 41^a.

124 *Metin*, 128^b.

125 *Metin*, 128^b.

126 *Metin*, 130^b-131^b.

127 *Metin*, 12^b, 16^a-20^b, 139^b.

128 *Metin*, 68^a.

129 *Metin*, 71^b.

130 *Metin*, 80^b.

131 *Metin*, 66^b.

132 *Metin*, 38^a.

133 *Metin*, 66^b-67^a.

(ö. 449/1057),¹³⁴ Ebü'l-Âişî yahut Ebü'l-Esved Düelî (ö. 69/688)¹³⁵ ile Şemse Mevsîliyye'ye¹³⁶ aittir.

“Bir meselde de geldiği üzere,”¹³⁷ “Arapların atasözlerinde denildiği gibi,”¹³⁸ “hikmette şöyle denilmiştir/hikmetli bir söz şöyledir,”¹³⁹ “hükemânın söylediği üzere,”¹⁴⁰ “öncekilerin (*evâil*) söylediklerine göre,”¹⁴¹ “ma'kûlatın kapalı yönlerini, menkûlatın inceliklerini bilen akıl sahiplerinden biri/bazıları”¹⁴² şeklinde herhangi bir isim yahut kaynak metin göstermeksizin bilgi aktarımı da söz konusudur.

Kitapta nadiren de olsa bazı tarihî bilgilerin aktarımında hatalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Yezid'in halifelliğini tanımayarak ona isyan eden Abdullah b. Zübeyr'den hiç bahis açmaksızın onun yerine kardeşi Musab'ın isminin verilmesi,¹⁴³ isim vermeksizin aktardığı bir savaştan bahsederken (muhtemelen Ayn-i Câlût savaşı) savaşın taraflarından biri olarak Gazan Han'ın zikretmesi, (Moğolların hükümdarı Hülâgû, savaşa komutan tayin ettiği isim ise Ketboğa idi), Eyyubiler'in Halep ve Dımaşk hükümdarı Selâhaddin Yusuf'u Mısır sultanı kabul etmesi, yine Aybek'ten sonra Kutuz'dan bahsetmeksizin Baybars'ın başa geçtiğini ifade etmesi böyledir.¹⁴⁴

Metindeki bazı yazım tercihlerinde de hatalar bulunmaktadır. Müelliften mi yoksa müstensihden mi kaynaklandığını bilemediğimiz bu hataların başında kelime sonunda ve ortasındaki elif harfinin yazımının unutulması/terk edilmesi,¹⁴⁵ *dad* ile *zı* harflerinin,¹⁴⁶

134 *Metin*, 78^{a-b}.

135 *Metin*, 51^b-52^a.

136 *Metin*, 62^b-63^a.

137 *Metin*, 11^b, 12^a.

138 *Metin*, 9^a.

139 *Metin*, 53^b, 54^b.

140 *Metin*, 68^b, 73^a.

141 *Metin*, 92^b.

142 *Metin*, 44^b.

143 *Metin*, 102^b.

144 *Metin*, 128^a-132^a.

145 Bu mesele hem isimlerin yazımında hem de fiillerin yazımında kendisini göstermekte, hemen her sayfada birden çok örnekle temsil edilmektedir.

146 Mesela metinde مواظباً yerine مواظباً (*Metin*, 54^b), فطیح yerine فضیح (68^b), حضرة yerine حضرة (69^b), وأفضع yerine وأفضع (98^a), حاضرًا yerine حاضرًا (113^b), نظيفةً yerine نظيفةً (117^b), يحظر yerine يحظر (134^a) denilmektedir.

dal ile *zel* harflerinin karıştırılması¹⁴⁷ yer almaktadır. Bu hataların müellife ait olduğunun tespit edilmesi durumunda müellifin kökenine dair değerlendirmeler yeniden gözden geçirilmek durumunda kalınacak ve onun Osmanlı eğitim siteminden geçen Türk kökenli biri olduğu yahut anadili Arapça olmayan herhangi bir milletten biri olduğu ihtimali gündeme gelecektir.

ESERİN BELLİ BAŞLI HUSUSİYETLERİ

Zaman zaman ağdalı bir anlatıma sahip olan ve Arapça kaleme alınan eser geleneksel ahlak-siyaset metinlerinin yaygın yazım üslubuna bağlı kalarak “*’İlem enne* (Bilesin ki)” şeklindeki ifadelerle temel görüşleri aktarır.¹⁴⁸ Kitapta ele alınan mesele ilkeler halinde tanımlanıp ortaya konulduktan sonra savunulan görüşü temellendirmek için tarihî temeli olan veya kurgusal hikâyelere genişçe yer verilir. Yukarıda da belirtildiği üzere metin içerisinde sık sık Arapça¹⁴⁹ ve Farsça¹⁵⁰ şiirler aktarılmaktadır. Bu şiirler yeni bilgiler vermekten çok metnin edebi kalitesini ve okuma şevkini artırmak için eklenmiş gözükmetedir.

Yazar kitabını bir amelî hikmet kitabı olarak tanımlasa da kitabın bu alanda daha öncesi ve sonrasında yazılmış metinlerle ortak özellikleri oldukça sınırlıdır. Bu alanın bölümlerine (*tedbîrî’-n-nefs*, *tedbîrî’-l-menzil* ve *tedbîrî’-l-medine/siyaset*) kitapta işaret edilmektedir. Yine bu alanın bazı temel bazı kavramları (ülkeye dair “medine” kelimesinin kullanımı, nefis kavramının merkeze alınması, ahlaki erdem ve reziletlere işaret edilmesi, mizâc mefhuma, hafıza, hayal ve müfekkire kavramlarına atıfta bulunulması gibi) sık sık kullanılmaktadır.¹⁵¹ Mamafih, yazarın siyaset meselelerini ele alış şekli Aristotelesçi çizgiden gelen amelî hikmet alanının “klasik” diyebileceğimiz yazarlarının –Tusi, Devvani, Kınalızâde gibi– yaklaşımından oldukça farklıdır. Metnimizin yazarı hikmet yaklaşımı ile dinî-ahlaki literatürünün ve edeb literatürünün yak-

147Metinde kelimenin geçtiği hemen her yerde خدمة yerine خذمة denilmektedir, bkz. *Metin*, 57^b, 58^{a-b}, 63^a.

148Mesela bkz. *Metin*, 48^{a-b}, 49^a, 57^b, 63^b, 78^b, 81^b, 113^a.

149*Metin*, 21^b, 22^a, 38^a, 51^b, 52^a, 55^a, 56^a, 57^b, 58^b, 62^b, 63^a, 66^b, 67^a, 68^{a-b}, 71^b, 72^a, 74^b, 78^{a-b}, 81^{a-b}, 93^b, 97^a, 112^a, 113^b.

150*Metin*, 7^a.

151*Metin*, 4^a, 6^b, 7^b, 40^b, 41^{a-b}, 84^b.

laşımını mezcetmektedir. Başka bir ifadeyle yazar “İbn Sînâcî ilham”dan hareketle “Gazzâlî ve sonrasındaki birçok âlimde” de görülen bir yaklaşımı benimsemiştir: “Şöyle ki Gazzâlî başta olmak üzere bu âlimler bir taraftan ilimleri taksim ederken pratik felsefe diye bir sahanın varlığını kabul etmiş, ahlâkı bu ilimler arasında saymış ve hatta nefis teorisi, mizaç teorisi ve erdem teorisi gibi Platoncu-Aristotelesçi-Galenci kökenleri olan teorileri benimseyip İslâmlaştırma yolunu tutmuş, diğer yandan ise bir ölçekte ahlâkın dinle, dahası şer’î ilimler olan fıkıh ile ve başka bir ölçekte de tasavvufu karşılandığını kabul etmişlerdir.”¹⁵²

Yazar ayrıca şahsi gözlem ve birikimini aktarmaya özel bir ehemmiyet vermektedir. Özellikle sahip olduğu Mısır ve Şam tecrübesi (Memlûk) ile Osmanlı tecrübesini harmanlayan bir tutum eserde oldukça belirgindir. Eserin geneline sirayet eden bir husus olarak ortaya çıkan bu durum müellifin Memlûklere dair iki farklı yaklaşımında görünür olmaktadır. Memlûklerin ideal sultanı olarak Zâhir Baybars’tan (ö. 676/1277) sitayişle bahsedilip ona dair pek çok anekdot hikmet nazarıyla nakledilirken,¹⁵³ Fatih ile birlikte bu üstün konum Osmanlılara verilmekte, Mısır ve Şam’ın mevcut durumu ile ilgili bilgilerde ve dolayısıyla daha üst çerçevede Memlûk yönetimi altındaki topraklardaki halk ve yönetim seviyesindeki olumsuz hususlar öne çıkartılmaktadır.¹⁵⁴

Metinde kullanılan siyasi unvanların başında “sultan ve melik/mülûk” ifadesi gelmektedir.¹⁵⁵ Yine devlet başkanlarına işaret etmek için “imam” kavramı nadiren de olsa kullanılır.¹⁵⁶ Sultan aynı zamanda “*zıllullâh* / Allah’ın gölgesi,” “*halîfetü rasulillâh* / Rasulullah’ın halifesi” olarak da nitelenir.¹⁵⁷ Farklı vesilelerle genel manada sultanlığın/halifelüğün *zıllullâh* olmak anlamına geldiği ve bunun da büyük oranda adaleti sağlayıp zulme mani olmakla ilişkisinin kurulduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸ Endülüs tarihine atıfta bulu-

152Müstakim Arıcı, “İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlâk İlmi,” *Mukaddime* 7/1 (2016): 7.

153 *Metin*, 12^b, 16^a-21^a, 131^b, 139^b-40^a.

154Mesela bkz. *Metin*, 106^b, 128^b-133^b. Siyasi otoritenin zayıflaması ve görevliler arasında rüşvetin yaygınlaşması gibi hususlara dikkat çekilmektedir.

155 *Metin*, 54^b.

156 *Metin*, 53^b.

157 *Metin*, 45^{a-b}, 56^a. “Hükümdarlık şerefi en güzel şereflerden, sultanlık izzeti en güzel izzetlerdendir. Çünkü o Resulullah’ın halifesi, Rahman’ın gölgesidir.”

158 *Metin*, 104^b.

nulurken de “halife” ve “emîrû'l-mü'minîn” gibi kavramlara işaret edilir.¹⁵⁹

Kitapta farklı coğrafyalara ve bu bölgelerin tarihine dair bilgilere yer verilmektedir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminden çok sayıdaki anekdot nakledilir. Yukarıda bahsini ettiğimiz Memlûklerle ilgili değerlendirmelere ilave olarak özellikle Osmanlıların da o dönemde gündemini meşgul eden Endülüs tarihi genişçe anlatılır, İspanyol (Latin) ve Portekiz krallarıyla yapılan mücadelelere yer verilip başta Kurtuba olmak üzere yitirilen İslam topraklarına dair değerlendirmeler yapılır.¹⁶⁰

Yazar, farklı coğrafyalara dair kendi kişisel kaynaklarından sözlü olarak elde ettiği bazı bilgileri de kitapta aktarmaktadır. Sözelimi, Roma'da yaşayan ve Avrupa'da esir olarak bulunup sonradan Osmanlı topraklarına gelen kişilerle görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler böyledir.¹⁶¹ Tüm bu bilgilere yer verilmesinin temel amacı yazarın hükümdarın farklı ülke ve milletlerin özelliklerini ve tarihlerini öğrenmesinin önemine olan inancıdır. Zira ona göre bu birikim geçmiş hükümdarların rakiplerini alt etme hususunda herkes tarafından bilinmeyen uygulamaları ve hilelerine dair dikkate değer talimatlar ve uyarılar içermektedir.¹⁶² Bu da İslam dünyasında tarih metinlerinin oynadığı rolle ilgili önemli bir kabulün tekrarıdır: Özellikle yeterli siyasi tecrübeyi elde etmeden başa geçen idarecilerin bu eksikliklerini telafi etme vesilesi olarak tarih.¹⁶³

159 *Metin*, 86^a.

160 *Metin*, 86^a-90^a, 101^a-103^a, 116^{a-b}. Benî Ahmer emiri Ebu Abdullah'ın 1487 yılında II. Bayezid'dan kendisine karşı oluşturulan Haçlı ittifakına karşı yardım istemek üzere elçi gönderdiği bilgisi göz önüne alındığında metinde Endülüs'e hususi yer ayrılması anlamlı olmalıdır. Osmanlı-Endülüs ilişkileri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), 2: 199-201.

161 *Metin*, 90^a.

162 *Metin*, 118^b. “Hükümdar tarih kitaplarını mütalaa eder. Çünkü bu kitaplar önceki devirlerde yaşamış olan hükümdarların düşmanlarıyla karşılaştıklarında onları alt etmek üzere başvurdukları hilelerine ve duyulmadık/bilinmedik yöntemlerine dair güzel bir bilgilendirme imkânı sunar.” Yazar bu çerçevede özellikle Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şâh (1438-1467) ve Timurlu Hükümdarı Ebû Said Mirza Hân (1451-1469) ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1452-1478) arasındaki hadiselerden çıkartılacak derslere işaret eder. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. 132^{a-b}.

163 Konuyla ilgili Kınalızade'nin ifadesi şöyledir: “Eğer ‘ömr henüz ikbâl-i ‘unfuvânî ve sabâh-ı rüzgâr-ı cevânîde olup henüz tecârîbe imkân u fırsat olmadıysa kütüb-i tevârih u ahbâr mütâla'a eyleye ki, tevârih âyîne-i •

Yazar yer yer hükümdarın siyaseti ile alakalı fıkhi ve itikadi konulara temas etmektedir. Mesela Hz. Ali ile Muaviye arasındaki ihtilafın sonrasında itikadi bir ihtilafa dönüşmesinden bahsedilirken bu ihtilafın olumsuz etkilerinin kitabın yazıldığı zamana kadar devam ettiğinin ifade edilmesi, Hz. Peygamber'in siyasetle ceza verdiğinin iddia edilmesi, yine Hz. Ali'nin siyasetle eşcinsellere verdiği cezanın Hanefi metinlerine dayanarak aktarılması böyledir. Bu ifadelerin ardından "sultanın siyaseten reayasından çok sayıda insanı öldürmesinin meşru olduğu" sonucuna varılır ve bu görüş Hz. Ali'nin Cemal ve Siffin vakasındaki tutumuyla delillendirilir.¹⁶⁴ Kitabın telif tarihi dikkate alındığında bu hususun öne çıkartılmasıyla Cem Sultan hadisesine gönderme yapıldığı düşünülebilir.

Siyaset ve ahlak metinlerinde kendisine yer bulan "adalet dairesine" de kitapta atıfta bulunmaktadır.¹⁶⁵ İlk olarak "mülkün varlığı hükümdara, hükümdarınki askere, askerinki mala, malınki reaya, reayanınki ise adalete bağlıdır" denildikten sonra bu döngü Aristo'ya nispet edilip şu şekilde ifade edilir:

"Hükümdar çobandır, onu destekler asker.
Asker yardımcılarıdır, onları birleştirir mal.
Mal bir rızıktır, onu toplar reaya.
Reaya kullardır, onları itaat ettiren adalettir."¹⁶⁶

Metinde casuslar edinmek, hem görevlilerin hem de ordunun ve kadıların ahvali için önemli görülmektedir. Pazarların ve genel ahlakın teftişi ile hisbe vazifesinin yerine getirilmesi reyanın gözetilmesi için vazgeçilmez bir esas olarak değerlendirilmektedir. Bu hususa dikkat edilmemesinin olumsuz örneği olarak Memlük tecrübesi önce çıkartılır. Bu ve benzeri değerlendirmeler vesilesiyle özellikle "reyanın durumunun yeterince gözetilmemesi, devlet görevlilerinin ahvalinden haberdar olunmaması" gibi sebepler yüzünden birçok sorunla boğuşan Memlüklerin Osmanlılar nazarında çöküşe geçen bir devlet olarak tasviri ince ince işlenmektedir.¹⁶⁷

ahvâl-i mülûk-i mâzî ve [sebeb-i ma'rîfet-i] rûznâme-i havâdis-i eyyâmdur." Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Fahri Unan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 556-57.

164 *Metin*, 102^b, 107^a, 109^{a-b}.

165 Adalet dairesinin farklı formlarına dair kapsamlı bir inceleme için bkz. İlker Kömbe, "Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014).

166 *Metin*, 104^b-105^a.

167 *Metin*, 106^{a-b}. Bahsi geçen dönemde Osmanlıların Memlüklülere dair tasavvurları için bkz. Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, tür. yer.

Osmanlı siyaset düşüncesi alanında kaleme alınan metinlerin Kanuni öncesi dönemde telif ve tercüme eser bakımından oldukça sınırlı sayıda olduğu yönündeki tespit göz önüne alındığında,¹⁶⁸ müstakil olarak amelî hikmetin siyaset alanında Arapça olarak yazılıp II. Bayezid'a ithaf edilen bu eserin varlığı bir ehemmiyeti haizdir. Dahası, Hüseyin Yılmaz'ın tespitiyle "bu muhtasar, Arap-Memlûk tarzı kaleme alınan en erken Osmanlı siyaset metnidir."¹⁶⁹

Eserin ithaf edildiği Sultan II. Bayezid'la ilgili ifadeler, Fatih sonrası dönemde Osmanlı sultanlarına yönelik tasavvuru ortaya koyması bakımından oldukça ilginçtir: "Dönemin ve dehrin hükümdarı, zamanın ve asrın Süleyman'ı, sultan-ı a'zam, şehinşâh-ı muazzam, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi, ilimlerin şerefini havi, zâtı yüce, asil bir soydan gelen, güzel ahlaklı, iyi sıfatlara sahip, sultan oğlu sultan oğlu sultan Bayezid Han b. Mehmed Han."¹⁷⁰ Bu ifadeler arasında halife unvanı bulunmamakla birlikte, sultan-ı a'zam ifadesi ve Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi tabirleri Osmanlı muhitinde yavaş yavaş Memlukler dâhil tüm devletlerin üstünde bir hükümdarlık tasavvurunun yerleşmeye başladığına delalet etmektedir.¹⁷¹

Eserin dikkat çekici özelliklerinden bir diğeri ise Fatih'in "ideal bir sultan" olarak portresinin verilmesidir. Birçok vesileyle kendisine atıfta bulunulan Fatih "sırrını tutmadaki başarısı,"¹⁷² "kimliğini gizleyerek insanlar arasına karışıp bazı meselelerin iç yüzüne vakıf olma çabası,"¹⁷³ "harp hilelerindeki ustalığı,"¹⁷⁴ "iki şahıs arasında

168 Mesela Hüseyin Yılmaz'ın tespiti şöyledir: "Şöyle kabaca bir rakam vermek gerekirse, XVI. yüzyıla kadar, hatta Kanuni dönemine kadar, yani 1520'den önce, tercüme veya telif eserleri toplasanız elli kadar eser ya vardır ya yoktur. Bu da küçümsenecek bir rakam değil ama önceki iki yüz yıllık dönemde ancak bu kadar eser ortaya konmuştur. Kanuni'nin saltanatına tekabül eden kırk altı yıllık dönemde ise sadece telif eser sayısı elliden fazladır. Bir bu kadar da tercüme eser vardır." *Notlar 14: Osmanlı Siyaset Geleneği ve Avrupa'da Doğu Sorunu*, haz. Zahit Atçıl (İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2015), 5.

169 Yılmaz, *The Caliphate Redefined*, 38.

170 *Metin*, 6^{a-b}.

171 Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin İstanbul'un fethi sonrasında iki ülke arasındaki güç dengesini kökten değiştirecek bir mecrağa girdiği yönündeki tespit ve değerlendirmeler için bkz. Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, 150 vd.

172 *Metin*, 9^b-10^a. Burada özellikle İstanbul'un fethi hazırlıklarını gizli tutmadığına başarısına dikkat çekilmektedir.

173 *Metin*, 13^a.

174 *Metin*, 136^b-137^a. İskenderiye (İşkodra) kalesini fethederken uyguladığı •

bir düşmanlık olduğunu öğrendiğinde taraflardan birinin diğeri aleyhindeki sözünü dinlememesi, gybetten hazzetmemesi¹⁷⁵ istişare ve adalet ilkesine müstenit bazı siyasi-idari tasarrufları¹⁷⁶ ile öne çıkartılır. Fatih, klasik siyaset metinlerinin sıklıkla atıfta bulunduğu İskender ve Enuşirvan gibi insanlık tarihinde olumlu bir yer edinen hükümdarlarla birlikte anılmakta, bu isimlerin peşi sıra onunla ilgili bir dizi anekdota yer verilmektedir. Tüm bu değerlendirmeler onun devrin sultanları içerisindeki konumuna dair mukayeseler de içeren ve daha ziyade cömertliğini vurgulayan şu ifadelerle taçlandırılır: “O, yaşadığı yüzyılın mührü idi. Dehrin cömertlik ve kerem deryası idi. Marifet ve edeb ehline ikramda bulunur, kapısında bir şey istemeye, bir şey talep etmeye ihtiyaç kalmazdı, ihtiyacın kendisine iletilmesine gerek duyulmazdı.”¹⁷⁷

Ele aldığımız beş bölümden müteşekkil amelî hikmete dair Arapça eser ideal yönetici olarak Fatih'i tanımlamaktadır. Yazara göre, siyasetin üzerinde yükseldiği zemin şeriatın mutlak hâkimiyetidir; şeriat farklı hanedanlıklar / ülkeler içinde yaşasalar da İslam coğrafyasında yöneten ve yönetilen seviyesindeki herkes için bağlayıcıdır. Bu sayede İslam devletleri tek bir hukuki bütünlüğü oluşturmakta ve karşı tarafta bu bütünlüğün dışında kalan siyasî birimler ise, zaman zaman Latin, Portekiz, Roma gibi isimlerle anılsa da kâfir olmaları hasebiyle tek bir yapıya ait görülmektedir.

Klasik Darülislam-Darülharb ayrımının ifadesi olarak tezahür eden bu kabul metnin merkezine cihat kavramını yerleştirmektedir. Yazarın farklı vesilelerle vurguladığı üzere İslam dünyasında övgüyle anılan hükümdarların ortak özelliklerinden biri cihada verdikleri önemdir. Cihat, amelî hikmetin ana konusu olarak takdim edilmekte ve kitabın üçüncü bölümünde kısmen, son bölümünde ise konunun bütünüyle cihada tahsis edilmesi hasebiyle kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Kitaptaki dost-düşman ayrımına yönelik farklı vesilelerle yapılan vurgu da büyük oranda cihat ile ilgilidir.¹⁷⁸ Osmanlılar dahil hangi İslam devletine mensup

taktiklerden söz edilerek, tıpkı İskender gibi onun da bu konuda mahir olduğuna vurgu yapılmaktadır.

175 *Metin*, 38^{a-b}. Müellif, “Fâtih'in gybet sebebiyle hizmetinden kovduğu nice kişilerin varlığına şahitlik ettik.” demektedir. Yine onun davalı tarafların ikisini de dinleyip hangisinin diğeri aleyhinde daha az söz edeceğini anlamaya çalıştığını da belirtir.

176 *Metin*, 59^a-61^a.

177 *Metin*, 61^{a-b}.

178 *Metin*, 92^b-93^a.

olursa olsun tebaadan “Müslümanlar,” onların karşısındakilerden “kafirler” olarak bahsedilmesi de bu anlayışın uzantısıdır.¹⁷⁹ Yazarın kafirlerle ilişkiye dair hükümdara tavsiyeleri kitabın özü mahiyetindedir:

“Hükümdarın onların memleketlerini ele geçirmek, kalelerini fethetmek, kiliselerini yıkmak, her türden tedbire başvurarak onları dehşete düşürmek, kalplerine korku salmak için gerekli külfete katlanması güzel olur. Bir an için bile olsa merhamete düşmemeli, onlara ya itaat [edip cizye vermek] ya da kılıç [ile katledilmek] ihtimalinden başkasını sunmamalıdır.”¹⁸⁰

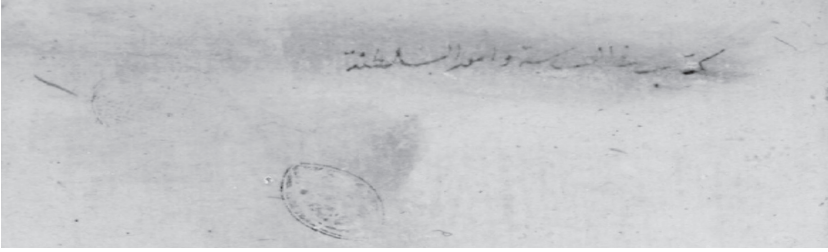
Böylece müellif Osmanlı Devleti’nin varlık gerekçesi ve nihai hedefini cihat vazifesini ifa esaslı olarak yeniden tanımlamaktadır. Yazar Fatih’in örneğinde geniş bir uygulama imkanı bulunduğu vurgulanan cihadın II. Bayezid tarafından da sürdürülmesini temin etmek istemektedir. Bunu sağlamanın yolu Fatih’in yönetim modelini yaşatmaktan geçmektedir.

179 Mesela bkz. *Metin*, 137^{a-b}.

180 *Metin*, 119^b.

Eserin zahriyye kısmından detay:

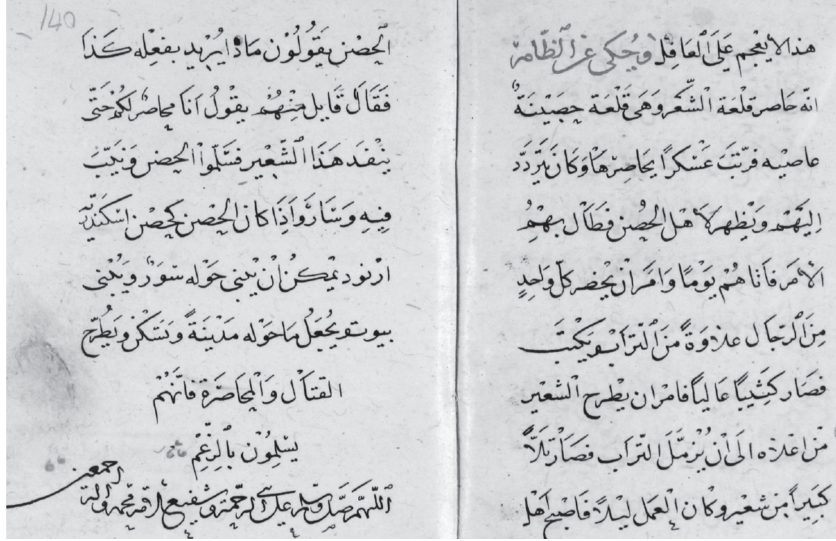
Atufî'nin *Kitâb fi's-Siyâse ve umûri's-saltana* yazısı ve II. Bayezid'in Mührü

Eserin başlangıç kısmı (1^b-2^a)

Eserin son kısmı (139^b-140^a):

KAYNAKLAR

- Arıcı, Müstakim. "İlimler Tasnifi Literatüründe Ahlâk İlmi." *Mukaddime* 7/1 (2016): 1-29.
- Ârif, Nasr Muhammed. *Fî Mesâdiri't-türâsi's-siyâsiyyi'l-İslâmîyyi: Dirâse fî işkâliyyeti't-ta'mîm kable'l-istikrâ ve't-te'sîl*. Virginia: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî [The International Institute of Islamic Thought], 1994/1415.
- Atçıl, Abdurrahman. *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Atûfi, Hayreddin Hızır. *Defter-i Kütüb*. Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény, (Macaristan Milli Kütüphanesi), Török F 59.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bistâmî, Abdurrahmân b. Muhammed Hurûfî. *Nazmü's-sülûk fî müsâmereti'l-mülûk*. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa, nr. 2789, 1-136 vr.
- Durmuş, Tuba Işınsu. "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim/Musâhipler." *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* XV/114 (2017): 6-27.
- Ebü'l-Leys Semerkandî. *Tenbihü'l-gâfilîn bi-ehâdîsi Seyyidi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn*. Haz. Yusuf Ali Bedevî. Dimeşk & Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1421/2000.
- Feridun Ahmed Bey. *Münşeâtü's-selâtin*. Dâru't-Tıbbâati'l-âmire, İstanbul: 1274.
- Gökbilgin, M. Tayyib. "Molla Gurâni ve Pâdişaha Sunduğu Yazılar." *The Muslim East: Studies in honour of Julius Germanus*, ed. Gyula Káldy Nagy, 75-82. Budapeşte: Lóránd Eötvös University, 1974.
- Harvey. L. P. *Muslims in Spain, 1500 to 1614*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Huzeym, Yusuf Osman Muhammed. *Delilü musannefâti's-siyâseti's-şerîyye ve'l-ahkâmi's-sultâniyye*. Beyrut: Merkezü İbni'l-Ezrak li-dirâsâti't-türâsi's-siyâsi, 2014.
- İbn Miskeveyh. *El-Hikmetü'l-hâlîde: Câvidân-hired*. Haz. Abdurrahman Bedevî. Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, 1358.
- İnalcık, Halil. "Mehmed II." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ii> (erş. trh. 16.11.2018).

- İpşirli, Mehmet. "Musâhib." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahib> (erş. trh. 24.03.2019).
- İslâm Siyaset Düşüncesi Kataloğu*, isd.ilem.org.tr (erş. trh. 23.02.2019).
- Kaya, Mehmet Cüneyt. "Peygamberin Yasa Koyuculuğu: İbn Sînâ'nın Amelî Felsefe Tasavvuruna Bir Giriş Denemesi." *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XIV/27 (2009/2): 57-91.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. Haz. Fahri Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Koç, Aylin. "Sinan Paşa." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sinan-pasa> (erş. trh. 03.12.2018).
- Kömbe, İlker. "Adalet Dairesinin Teşekkülü ve Temel Kavramları." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Köse, Saffet. "Hocazâde Muslihuddin Efendi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hocazade-muslihuddin-efendi> (erş. trh. 03.12.2018).
- Kut, Günay. "Ahmed Paşa, Bursalı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-pasa-bursali> (erş. trh. 04.12.2018).
- Mehmed Mecdî. *Terceme-i Şekâik-ı Nu'mâniye*. İstanbul: Dârü't-tubâati'l-âmire, 1269.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Molla Gürani. *Ferâ'idü'd-dürer ve şerhu Levâmi'i'l-ğurer*. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/1.
- *Keşfü'l-esrâr 'an kırâ'ati'l-e'immeti'l-ahyâr*. Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 47/2.
- Muslu, Cihan Yüksel. *Osmanlılar ve Memluklar, İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*. Çev. Zeynep Rona. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Sariyannis, Marinos (with a chapter by E. Ekin Tuşalp Atiyas). *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*. Leiden; Boston: Brill, 2019.
- Şakiroğlu, Mahmut H. "Sardinya." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sardinya> (erş. trh. 27.03.2019).
- Taşköprizâde, İsmâüddin Ahmed Efendi. *Eş-Şekâikü'n-nu'mâniyye fi ulemâ'i'd-devleti'l-Usmâniyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ty.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Üzüm, İlyas. "Hatibzâde Muhyiddin Efendi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatibzade-muhyiddin-efendi> (erş. trh. 05.12.2018).
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Molla Gürânî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/molla-gurani> (erş. trh. 05.12.2018).
- Yıldız, Sakıp. *Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, ty.
- Yılmaz, Coşkun. "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnâmeler." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (2003): 299-338.
- Yılmaz, Hüseyin. *Notlar 14: Osmanlı Siyaset Geleneği ve Avrupa'da Doğu Sorunu*. Haz. Zahit Atçıl. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, 2015.
- Yılmaz, Hüseyin. *Caliphate Redefined: The Mystical Turn in Ottoman Political Thought*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Yılmaz, Ziya. "Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-sahaflar-seyhizade> (erş. trh. 17.01.2019).

AN ANONYMOUS TREATISE ON POLITICS, SUBMITTED TO BAYEZID II

ABSTRACT

The absence of an elaborate and complete list of Ottoman political thought manuscripts constitutes a serious obstacle to be able to analyze the sources in the field and to make use of them. This study aims to make a modest contribution to the elimination of the lack of knowledge about the texts in this area. With such an aim, the study aims to introduce an Arabic treatise written by an unknown author who was involved in the private conversation with Mehmed II (d. 1481) and dedicated his treatise to Bayezid II. The name of the book, the possibilities about the identity of the author, the main issues of it and the main features and resources of the treatise will be examined in this study. In this treatise, which conveys the necessary information for an ideal state administration, the issues of ethics, politics and history are intertwined and also a special attention is given to the issues of *âdâb-ı harb* (art of war). Presenting Mehmed the Conqueror as the ideal sultan prototype within the text, the necessity of having proper action with the Shari'ah, jihad as an obligation to be performed, the comparison between the Ottomans and the Mamluks, and the history of Andalusia and its situation in late XVth century are among the issues attracting attention.

Keywords: Hikmah amaliyyah, politics, Ottoman political thought, Mehmed II, Bayezid II.